

A NEVELÉSI ÉS OKTATÁSI FOLYAMAT HATÁSA MUNKÁSIFJÚSÁGUNK ESZMEI ARCULATÁNAK KIALAKÍTÁSÁRA

I.

Mindennapi eszmei-politikai ténykedésünkben igen gyakoriak az egymástól eltérő álláspontok az eszmei-politikai munkáról — annak hatékonyságáról, céljairól és lehetőségeiről. Az elmúlt időszak újra aktuálissá tett, noha a gyakorlatban sokszor megfeledeztünk róluk, néhány régi elméleti megoldást a társadalmi tudat, az eszmeiség és az eszmei-politikai akció kölcsönös viszonyának területéről. E tanulmány kontextusában csupán néhány ilyen elméleti problémára szeretnénk felhívni a figyelmet, éspedig legfőképpen azért, mert az eszmei irányzatok és álláspontok terén ezek közvetlenül elősegíthetik a kapott adatok világosabb értelmezését. Ha az eszmeiséget úgy definiáljuk, mint „azoknak az eszméknek és felfogásoknak a rendszerét, amelyek egy meghatározott osztály érdekeit és céljait fejezik ki a társadalmon belül, továbbá azokat a cselekvési normákat tartalmazza, amelyek e célok megvalósítására irányulnak”, akkor hangsúlyoznunk sem kell, mennyire fontos, hogy a munkásosztály társadalmi reprodukciójának folyamatában — a munkásifjúság nevelésében és oktatásában — biztosítsuk a marxista szocialista ideológia erőteljes hatását, a tartós, rendszeres, megfontolt és szervezett eszmei-politikai munkát, a jövőbeli fiatal szakképzett munkások-önigazgatók eszmei nevelését. Az új történelmi térségbe való áttörést, az önigazgatású szocialista társadalom új társadalmi viszonyait és formáit nem valósíthatjuk meg haladó eszmeiség nélkül, amely megvilágítja az előre vezető utat és helyes irányt szab a társadalmi akcióknak.

Az új megvalósításának folyamatában elkerülhetetlenek az ellentmondások, okvetlenül számolni kell egy sor reális társadalmi problémával, a konkrét megoldások alkalmazásában gyakoriak a nehézségek, sőt a sikertelenségek is, de különösen jelentős azoknak az erőknak az ellenállása, amelyeknek helyzetét veszélybe sodorja az önigazgatás továbbfejlődése, s amelyek épp ezért, közvetlenül vagy közvetett módon szembeszegülnek ezzel a fejlődéssel, különösen eszmei és politikai téren. Ezt azért említjük, mert a konkrét gyakorlatban minden fiatal ember igen különböző eszmei áramlat hatásának van kitéve, fennáll tehát a lehetőség a legkülönbözőbb eszmei arculatok kialakulásának, amennyiben nem szállunk szembe eléggé szervezett és egyenes eszmei szembehelyezkedés formájában a Kommunista Szövetség számára idegen ideológiákkal.

Fel kell hívunk a figyelmet még valamire. Okvetlenül felül kell vizsgálnunk azt a módot, ahogyan az alapvető politikai és eszmei folyamatokat még manapság is tárgyaljuk, amikor hozzálátunk, hogy vizsgálat alá vegyük az eszmeiség és az eszmei ténykedés problémáit. Eléggé elterjedt a felfogás, hogy az eszmei álláspontok mindig és kizárólag a gazdasági helyzetből fakadnak, s hogy minden politikai és eszmei problémának és kontroverziának egyedül ez a forrása, tehát hogy a gazdasági nehézségek kiküszöbölése egyidejűleg a politikai és eszmei problémák megoldását is jelenti. Ez az álláspont igen erőteljesen nyilvánult meg a nacionalista propagandában, s ennek hatásával ma is számolni kell. Ezért, véleményünk szerint, eszmeileg feltétlenül szembe kell szállnunk ezzel a tipikusan egyoldalú ökonomizmussal, amely szem elől téveszti a társadalmi élet bonyolult dialektikáját, nem veszi figyelembe a politikai és ideológiai szféra viszonylagos önállóságát, nem érti meg, hogy nem minden politikai és eszmei folyamat mögött rejlik okvetlenül valamilyen konkrét gazdasági probléma, nem fogadja el, hogy a gazdasági, a politikai és az eszmei mozgások között a

kapcsolatok gyakran csak közvetettek és távoliak, s a legtöbbször kifordított, elidegenített és irracionális formában fejeződnek ki.

Az „alap” és a „föleléptmény” mechanikus összekapcsolásának másik formája az az álláspont, amely a pártproblémák — az átszervezés és átalakulás — megoldását a társadalom jelenlegi (megváltozott) szociális struktúrájának elemzéséből vezeti le, és külön a munkásosztály jellegének „döntő” változásából, azt állítván, hogy a munkásosztály érdekei többé már nem úgy fejeződnek ki, mint különleges osztályérdekek, hanem azonosultak a más érdekű szociális csoportok érdekeivel, amelyek „egy széles körű politikai mozgalom keretében fejeződhetnek ki”. Az ún. „tömegmozgalomnak” ez az ideológiai tétele ugyancsak nyomot hagyott az eszmei álláspontok megnyilvánulásának szférájában, s komoly eszmei-szociológiai konfrontációt követel meg, mert kétségbe vonja az osztályviszonyok alapvető tételeinek igazságát, és zavarossá teszi az osztály és a párt összetett viszonyát.

Elégé sokfelé találkozhatunk olyan álláspontokkal és magyarázatokkal is, amelyek szerint a Kommunista Szövetségre mint egyének összességére kell tekintenünk, nem pedig mint szervezett és eszmei rendszerre. Tudatosan elfeledkeznek a párt történelmi dimenziójáról, a kontinuitásról, arról a tényről, hogy a pártnak megvan a maga története, a maga eredményorozata, irányvonala, történelmi elhivatottsága, megvannak a maga vezéreszmei és céljai, amelyekért harcot folytatott, s amelyekért ma is harcot vív. A Kommunista Szövetség történelmi realitás és történelmi alakulat. *Jelenlegi és eljövendő tagjai nem valamilyen meghatározatlan szervezetbe tömörülnek, amelynek csak ezután kell majd megadni az arculatát és értelmét — hanem elfogadják ezt az alakulatot a maga meghatározott struktúrájával és funkciójával, és tevékenységüket összhangba hozzák a szervezet normáival. Épp ezért különösen jelentősnek tartjuk a véleménykutatásnak azokat az eredményeit, amelyek a szakképesítő iskolák tanulóinak arról a készségről szólnak, hogy milyen arányban lennének hajlandók a KSZ tagjaivá válni.*

A felvetett problémakör vizsgálatá során okvetlenül figyelmet kell fordítani a tanulókkal folyó eszmei munka helyzetére, tartalmára és módszereire, hogy irányvételüket minél helyesebben hasonlíthassuk össze a KSZ társadalmi funkciójának és normáinak meghatározottságával, de azért is, hogy a KSZ alapszervezeteinek tevékenységében minél több teret biztosíthassunk a fiatal szakképzett munkások politikai ténykedéséhez.

Kutatásunk alapvető célját így fogalmazhatjuk meg: *Meghatározni, milyen az iskolának mint a tanítási programok rendszerének, és mint elsődleges munka- és társadalmi-politikai környezetnek a hatása a fiatal szakképzett munkások eszmei-politikai irányvételének, nézeteinek és álláspontjainak kialakítására.*

A kutatás problémája így hangzik: *A marxista képzés és eszmeiség jelenlegi állapota az oktatásban kihatott-e jelentősebben és milyen mértékben hatott ki a tanulók eszmei irányvételének és állásfoglalásának kialakulására, illetve: milyen mértékben valósult meg azoknak az osztály-jellegű társadalmi és kulturális értékeknek az átadási és befogadási folyamata, amelyek a kommunista ideológia lényegét képezik, s amelyek döntő fontosságú összetevői az osztálytudatnak, az osztályérdekeknek, a munkásosztály történelmi szerepének és helyzetének az öngazgatású szocialista társadalomban.*

II.

A KUTATÁS ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Minden véleménykutatás alkalmával felvetődik néhány alapvető probléma, mint amilyen az álláspontok tartalmának meghatározása és gyakorlati megfogalmazása, továbbá egy olyan instrumentumskála megszerkesztése, amelynek segítségével meghatározhatjuk a vélemények intenzitását. Akár az egyik, akár a másik problémát akarjuk megoldani, kénytelenek vagyunk olyan külsőleges vagy nyilvánvaló variánsokhoz folyamodni, amelyek alapvető feleletet jelentenek bizonyos helyzetre vagy kérdésre. Fontos az, hogy ezeknek az elemeknek vagy válaszoknak a mintája, amellyel mérni kívánunk bizonyos véleményt, reprezentáns jellegű legyen, illetve hogy azok a mutatók, amelyeket bekapcsoltunk a kutatásba, feltárják „az egyes személyek perceptív, motivációs és felismerési folyamatainak tartós szervezetét az individuális világ meghatározott formájához való viszonyulásban”. A pszichológiai folyamatoknak ez a tartós szervezete feltételezi, hogy az egyén mindig azonos módon válaszol a mi indikátorainkra. Más szóval feltételezzük, hogy amennyiben az egyén konzisztens a különböző indikátorok megválaszolása irányában, akkor kielégítő biztonsággal fedezhetjük fel a latens álláspontokat azokkal a meghatározott problémákkal kapcsolatban, amelyek kutatásunk tárgyát képezik. Az adatokból és válaszokból viszont arra a következtetésre juthatunk, hogy

az egyén, aki egy sor kérdésre meghatározott feleletet adott, ehhez hasonló válaszokat adna egy sor másik hasonló kérdésre is, ha ezek a kérdések-indikátorok valamely latens álláspont egyazon tartalomra vonatkoznának.

Kutatásunk célja szempontjából fontos tudnunk, hogy az egyének — tanulók szociális fejlődése ma teljes expanzióját éli, továbbá hogy a vélemények sokasága még nem alakult ki szilárdan saját tapasztalataik alapján, tehát az élet még sok mindenben korrigálni, irányítani fogja a kifejtett álláspontokat attól függően, hogy a szociális tapasztalatok és az élményszerű helyzetek milyen nyomokat és sérelmeket hagynak maguk után. Bennünket elsősorban a vélemények strukturáltságába való betekintés érdekel, hogy az oktatásban és az eszmei munkában olyan módszereket és tartalmakat választhassunk meg, és úgy szervezzük meg a társadalmi-politikai életet az iskolában, hogy minél közelebb kerüljünk az egyéni gondolkodásmódhoz, mert csak így érthetünk el maximális társadalmi hatékonyságot az eszmei nevelésben. Az ifjúkorra jellemző, hogy az egyén lendületet adhat saját társadalmiságának, saját szükségletének, hogy bővítsé társadalmi egzisztenciáját. Az ifjú ember további életútjára és „életstílusára” szinte sorsdöntő jelentőségű, hogy a maga társadalmi expanziójának épp ebben a szakában rátalál-e azokra a társadalmi eszmei értékekre és tartalmakra, a szociális lét azon formáira, amelyek ösztönzőleg hathatnak ennek a társadalmi expanzióknak a bővítésére és elmélyítésére, s amelyek meghatározólag befolyásolhatják társadalmi értékű álláspontjait és nézeteit, vagy pedig olyan negatív tapasztalatokra tesz szert, amelyek lefékezhetik, és elidegeníthetik a társadalomtól, amelyben él. Ezzel persze nem azt akarjuk mondani, hogy szerintünk helyesebb lenne uniformizálni a nézeteket a világról, az életről és a társadalomról. Ma számos többé vagy kevésbé fejlett eszmei ellentmondás létezik, és társadalmi-politikai szempontból kétségtelül érdekes áttekinteni, hogy ezek az ellentmondások hogyan fejeződnek ki közvetlen vagy közvetett formában az előtérbe kerülő fiatal szakképzett munkások nézeteiben és gondolataiban, hiszen a mai mind összetettebbé váló öngazgatású szervezetekben és életben ettől függően egyre inkább kifejeződésre jut annak szüksége, hogy hatást gyakoroljunk a megnyilvánuló közvéleményre, s hogy ezt összhangba hozzuk a társadalmi haladás céljaival. A demokratikus irányzatok expanziójának mai időszakában, amikor a társadalmi megnyilvánulások tartalmi és formai szempontból is egyre bőségebbé válnak, amit az öngazgatási rendszer reprodukál és hoz magával, nem áll fenn annak a veszélye, hogy szocialista közösségünk ifjú tagjainak a nézeti és gondolatai uniformizálttá válnak. Ellenkezőleg, csupán az aggaszthat bennünket, ha azok az ellentmondások, amelyek az öngazgatás megvalósítása terén ma kifejezésre jutnak, megnyilvánulnak azokban az egyéneknél is, akik holnap válnak hordozóivá és alkotóivá társadalmi és öngazgatási rendszerünknek. Hiányos tapasztalataik és tájékozottságuk, valamint a feltétlenül jelen való utópisztikus árnyalatú élet- és társadalomszemlélet mindenképpen megköveteli a rendszeres nevelői és oktatói munkát, amely felkészítheti őket arra, hogy tevékenyen részt vegyenek az elfogadott elvek és célok megvalósításában, hogy síkra szálljanak értük, s hogy amikor szembe kerülnek a gyakorlat negatív jelenségeivel, hitet vegyenek forradalmiságuk és haladó szocialista jellegű eszmei hovatartozásuk mellett.

III.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

A legalapvetőbb kifogást a tanulók körében végzett véleménykutatással szemben a következő kérdés foglalja magában: milyen mértékben várhatunk el egyáltalán kialakult véleményeket az ifjúságnak ebben a korosztályában?

Ez a kérdés kétségtelül joggal vetődik fel, de ugyanez a probléma érvényes minden más szocio-pszichológiai jellegű véleménykutatásra is. Feltétlenül szükség van tehát bizonyos kritikai fenntartásokra, amikor az instrumentumskála alapján kapott adatokból levonjuk a következtetéseket, függetlenül minden korrektségtől az alkalmazott módszerek, a minták meghatározásával kapcsolatos eljárás, a szervezés és a véleménykutatás lebonyolítása tekintetében. Erre annál is inkább szükség van, mert a verbális véleménynyilvánítás nem jelenti azt, hogy a kérdéses egyén tényleges magatartásában is következetes maradna kifejtett véleményéhez, hiszen köztudomású, hogy a szimbolikus és a gyakorlati magatartás között néha nagyfokú ellentmondásosság állhat fenn. Bizonyosra vehető, hogy semmilyen további vizsgálódás ebben az irányban nem adhat egyértelmű feleletet a vélemények kialakultságának kérdésére az ifjúságnak ebben a korosztályában. Véleménykutatásunk célja szempontjából azonban ennél sokkal fontosabb tudomásul venni, hogy a megkérdezett egyének — tanulók szociális fejlődése teljes expanzióban van, kifejtett véleményeiket az élet fogja korrigálni és helyes irányba terelni attól függően, hogy az élményszerű szociális tapasztalatok és helyzetek milyen nyomokat és sérelmeket hagynak maguk után.

Szociológiai szempontból az ifjúságot a társadalomnak azok a tagjai alkotják, akik még nem foglalták el a gazdasági, politikai és kulturális élet funkcionálásához kötődő említett helyzetüket, vagyis az ifjúságot a tudás, a tapasztalatok és az értékek transzmissziójával — részint (az oktatási intézmények) explicit és szisztematikus, részint pedig (a család) implicit és rendszeretlen folyamatai útján — fel kell készítenünk e pozíciók átvételére. Ilyen értelemben az ifjúság szerepe nem a közvetlen aktivitás, hanem az aktivitásra való felkészülés.

A társadalmi rendszer azonban nemcsak a helyzetek és szerepek rendszere, hanem az értékek és vélemények rendszere is, ami ugyancsak nélkülözhetetlen, ha a társadalom be akarja tölteni önnön funkcióját. A társadalomnak megvannak a maga értékei és eszméi, hiszen anélkül a társadalom integrációja nem lenne teljes. Ami viszont az ifjúságot illeti, az értékek és nézetek e rendszeréhez viszonyítva, szabály szerint, kész tények elé van állítva, vagyis elvárjuk az ifjúságtól, hogy akceptálja és internalizálja ezt a rendszert. Ebből következik, hogy az ifjúság közvetlen viszonyban áll a meghatározott rendszerrel, amikor helyzetéről és szerepéről van szó, de ugyanakkor, bizonyos értelemben, fenntart magának egy közvetített „kritikai” hozzáállást is az általános társadalmi értékek és nézetek rendszeréhez viszonyítva. Ezért érdekes vizsgálat alá venni, hogy milyen percepciókat, nézeteket és irányzatokat vall magáénak a szakképesítő iskolák tanulóifjúsága a társadalomelmélet és gyakorlat időszerezi kérdései tekintetében, hiszen az ő értékeléseiket és kritikai hozzáállásukat kétségtelenül úgy fogadhatjuk el, mint a munkásifjúság reális véleménynyilvánításának mutatóit. A kapott feleletek vizsgálata alkalmával nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a társadalmi szempontból különösen jelentős kérdést, hogy milyen mértékű a pozitív viszonyulás megnyilvánulása társadalomelméletünk és gyakorlatunk meghatározott kérdéseire, tehát hogy milyen mértékű a konformista alkalmazkodás a rendszerhez, illetve hogy mennyire utal ez a megnyilvánulás aktív alkotói érdekeltségre a köztársasággal szemben, a társadalmi ellentmondások és aránytalanságok megoldása iránt. Nem téveszthető szem elől továbbá az sem, hogy az ifjúság értékel, de nézeteiket még nem ellenőrizték saját tapasztalataikkal, noha, véleményünk szerint, ez nem csökkentheti a kritikai álláspontok respektálásának szükségét, különösen azon kérdések tekintetében, amelyekkel szemben legkifejezettebb ez a kritikai szemlélet. Minthogy ezek a tanulók a szocializmusban születtek és neveltek fel, ennek a ténynek döntő befolyást kellene gyakorolnia az időszerezi társadalmi és politikai valóságról vallott nézeteikre. Más szóval, egyrészt a szocialista környezetnek, másrészt pedig a nevelési és oktatási rendszernek olyan tényezőként kellene hatnia, amely a legnagyobb mértékben pozitív hozzáállásra készíti a tanulókat saját társadalmuk legfőbb értékeivel, céljaival és törekvéseivel szemben. Ugyanakkor azonban, noha az említett két tényező pozitív hatását kétségtelennek és nyilvánvalónak kell tekintenünk, ez a két tényező mégsem határozhatja meg teljes mértékben a tanulók viszonyulását az időszerezi társadalmi valósághoz. Mivel a tanulók szociális, vallási, politikai és ideológiai szempontból igen vegyes környezetben élnek, ennek igen jelentősek a következményei a tanulók értékeléseiben, irányvételében és magatartásában az egyes időszerezi társadalmi kérdéseket illetően.

IV.

KUTATÁS-MINTA

A bemutatásra kerülő adatokat 1972. május végén és június elején gyűjtöttük össze. Az anketát a Horvát SZK 45 különböző szakmunkásképző iskolájának 3986 tanulója terjedt ki. Éppen a kérdéskör érzékeny volta miatt terjesztettük ki a kutatást ilyen sok részvevőre a mintában, nehogy az adatokból következő megállapítások és következtetések ellenőrizetlen tényezők hatásának legyen kitéve. Nem mellékes az a tény sem, hogy ilyen nagy minta segítségével vitathatatlanul szilárdabb értékeléseket adhatunk az irányzatokról, nézetekről és álláspontokról a társadalom egyes érzékenyebb kérdéseivel kapcsolatban.

A kérdéseket összesen 1884 első, 1554 második és 768 harmadik osztályos tanulóknak, azaz 3986 szakközépiskolai növendéknek tettük fel. A véleménykutatás során arányosan stratifikált minta-típust alkalmaztunk. Erre mindenekelőtt azért volt szükség, hogy az egyes stratumok (vidék és osztály) hatása a mintában egyenlő legyen az alaphalmazban érvényessel.

Az egyes stratumok keretein belül az iskolákat a Szakképzésfejlesztő Köztársasági Intézet összeírása alapján választottuk ki, a véletlen számok táblázata alapján.

Nemük szerint a megkérdezettek 62,7%-a fiú, 37,7%-a pedig lány. Szüleik szociális és képzettségi összetétele szerint a megkérdezettek a következőképpen csoportosíthatók:

A családi környezet jellemzői

1. táblázat A szülők foglalkozása %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) földműves	23,2	32,2	26,0	23,3	7,2	17,5	21,7
b) munkás	43,2	33,9	40,2	46,5	43,3	43,9	42,6
c) tisztviselő	14,4	11,9	11,6	6,0	8,2	7,4	13,0
d) kisiparos	4,9	4,8	5,8	0,5	5,5	3,7	4,7
e) nyugdíjas	10,1	10,1	12,6	23,3	20,4	21,0	13,4
f) egyéb	3,6	1,3	1,3	0,4	4,7	4,1	3,3
— válasz nélkül	0,6	5,8	2,5	—	0,7	2,6	1,3

Az adatok ismételten igazolják a már korábbról származó megállapításokat a szakmunkásképző iskolák tanulóinak szociális származásáról. Minden ötödik tanuló földműves-családból származik, a növendékek 42%-ának a szülei munkások, s csupán 13%-uk származik tisztviselőcsaládból. Szemmel látható, hogy a jelenlegi oktatási rendszer a meglévő társadalmi rétegződést reprodukálja. Ezek az adatok azonban bennünket most elsősorban azért érdekelnek, hogy megállapítsuk: a tanulóknak csaknem a fele munkáscsaládból származik, tehát ezek szerint *a kapott (vagy átvett) eszmei álláspontok és irányzatok kialakulásának alapvető társadalmi keretét túlnyomórészt a munkáscsaládok környezete képezi.*

„Milyen legfelsőbb iskolát végzett el apád — vagy anyád — ha ők tartanak el?”

2. táblázat A szülők képzettsége %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) nem teljes általános iskola	41,1	50,6	45,0	56,6	47,4	57,1	47,1
b) teljes általános iskola	22,9	24,1	21,6	25,3	18,1	18,9	22,0
c) ipari tanulók iskolája	18,1	12,4	10,9	9,6	18,1	12,2	15,9
d) középfokú iskola	10,1	7,6	9,9	7,1	13,8	5,7	9,6
e) főiskola vagy az egyetem I. foka	2,0	2,0	2,0	1,0	1,0	0,8	1,7
f) egyetemi végzettség	1,6	0,8	1,5	0,4	0,2	0,6	1,2
— válasz nélkül	1,2	2,5	9,1	—	1,4	4,7	2,5

Mint láthatjuk, csaknem 70%-a a szülőknek alacsonyabb fokú iskolai végzettséggel rendelkezik, mint a gyermekük, s mindössze 16 százalékuknak azonos a képzettsége. A szülők képzettségének színvonala a nyolcosztályos iskola befejezésén alul (47%) semmiképpen sem lehet kedvező és ösztönző keret a gyermek szociális, tanulási és művelődési expanziójához, ami pedig előfeltétele a szerteágazó társadalmi kérdések iránti érzék és érdeklődés kialakulásának és fejlődésének, a kölcsönös összefüggések és az egyes időszerű politikai megoldások megértésének. Noha nyilvánvalólag indokolatlan lenne kategorikusan közvetlen kapcsolatba állítani a szülői környezet képzettségi színvonalát a társadalmi fejlődés és politika elméleti és gyakorlati kérdései iránt kialakult megfelelő érdeklődéssel, mégis jogos a feltevés, hogy a szülői környezet alacsony fokú képzettségi színvonala korlátozza egy meghatározott „eszmei fogalommalap” kialakulását és gazdagodását az egyénnél — tanulónál a családi beszélgetések, viták, magyarázatok útján, s különösen hiányos a

ráhatás az irodalom és a sajtó megválasztásában. Ezzel a feltételezéssel mi nem a tanulók eszmei hozzáállásának, irányvételének és nézeteinek problémáit akarjuk megvizsgálni, melyekre kétségkívül nagy hatással van a családi környezet eszmei hovartartozása, hanem csak arra kívánunk rámutatni, hogy a tanulás iránti hangulat a családi otthonban minden bizonnyal gátló vagy serkentő hatótényező a meghatározott társadalmi értékek és nézetek transzmissziójában és elsajátításában.

Minden harmadik tanuló abban a városban él, ahol iskolába jár. Vizsgálódásunk célja szempontjából érdekesek azok az adatok is, amelyek szerint a szülők csaknem kétharmada falun él, s hogy a tanulók 4 százalékának szülei külföldön dolgoznak.

Jellemző adat továbbá, hogy minden ötödik tanuló alberletben lakik, tehát ki van téve azoknak az anyagi és szociális gondoknak, amelyek az ilyen lakásviszonyokból következnek.

Az adatok, amelyek szerint a tanulók több mint 38%-a olyan lakásban lakik, ahol a legalapvetőbb egészségügyi berendezések és szerelések sincsenek meg, másrészt pedig a tanulóknak csak mintegy 15%-a él és nevelkedett fel tipikus városi feltételek között, a családi otthonok urbanizáltságának fokára utalnak, ami az ifjúságnak ebben a szociális struktúrájában szemmel láthatóan még mindig roppant alacsony a középiskolás ifjúság más szociális csoportjaihoz viszonyítva.

Hogy megállapíthassuk a családok életszínvonalának alapvető elemeit, vagyis hogy megtudjuk, milyen tartós fogyasztási javakkal rendelkeznek a szülők, feltettük a következő kérdést: „A felsorolt tárgyak közül mivel rendelkeznek a szüleid?” Erre a szociológiai szempontból eléggé érdekes kérdésre a következő feleletmegoszlást kaptuk az egyes területek szerint:

3. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) tranzistor	60,0	40,9	50,8	55,2	57,3	60,3	57,5
b) rádiókészülék	83,2	80,9	78,3	71,4	80,7	67,3	79,8
c) tévékészülék	62,0	45,8	60,4	42,4	65,2	52,9	59,2
d) hűtőszekrény	51,6	37,2	45,2	34,3	61,1	48,0	48,4
e) mosógép	38,9	21,3	22,5	24,6	56,4	36,2	37,1
f) mosogatógép	2,8	2,2	0,5	0,5	3,7	2,9	2,5
g) gépkocsi	18,3	10,7	11,1	9,9	20,2	13,4	16,3
h) teherautó	2,2	0,9	1,5	4,2	2,9	2,9	2,3
i) vikendház	4,1	1,3	0,8	2,0	3,7	3,9	3,4

Noha ezek az adatok sok más szempontból is érdekesek lehetnek, bennünket elsősorban az érdekelt, hogy a tanulók hanyad része nincs közvetlen kapcsolatban olyan tömeg-tájékoztatói forráseszközökkel, mint amilyen a rádió, a tranzistoros rádiókészülék, a televíziós készülék. A kapott adatok alapján valószínűnek látszik, hogy a tanulóknak kb. 20–30%-a nem veheti rendszeresen igénybe ezeket a tájékoztatói eszközöket, tehát *nem is lehetnek kitéve annak a hatásnak, amit ezek az eszközök végeznek.*

A kutatás célja szempontjából hangsúlyoznunk kell, hogy a *szülők túlnyomó többségének rendszeres havi járandósága, tekintettel, hogy legalább 4-tagú családokról van szó, a létminimum szintje alatt van, amelynek összege (a szerző számításai szerint annak az anyagnak alapján, amelyet a Szakszervezeti Szövetség állított össze a szociális különbségekről, s 1971-ben tett közzé 1830 dinárt tesz ki. Az anya csak minden harmadik családban járul hozzá kiegészítő keresettel a család jövedelméhez, s ez az összeg általában nemigen haladja meg az 1000 dinárt.*

Megállapíthatjuk tehát, hogy a megkérdezett tanulók körében uralkodó (csaknem fele arányú) az a struktúra, amelyben a család anyagi helyzete rendkívül alacsony színvonalú, szabály szerint csak az egyszerű létfenntartás költségei fedezhetők, s ennek kétségkívül jelentős befolyása van a meghatározott társadalmi ellentmondások, kételyek és nézetek percepciójára és értékelésére.

A kiegészítő kereset az I. és a II. osztályban minden ötödik, a III. osztályban pedig minden harmadik tanuló szempontjából jelentős forrását jelenti az anyagi helyzet javításának. Minthogy azonban a család általános anyagi és pénzügyi helyzete rendkívül alacsony szintű, s a lakás, az étkezés és az utazási költségek a jövedelem nagyrésztét fölemészti, így a tanulók többsége számára ez a kiegészítő kereset leginkább nem jelenthet többet az egyszerű életfenntartási költségek fedezésénél.

Szükségtelen arra figyelmeztetnünk, hogy ez a kereseti lehetőség, ami általában 300–400 dináros jövedelmet jelent, még a rendszeres zsebpénz összegét sem éri el az ifjúság tehetősebb rétegeihez viszonyítva, ide számítván azokat az eszközöket is, amelyeket ezek a fiatalok a ruházkodásra és szórakozásra, a nyári és a téli szünidő eltöltésére költenek.

A szülők politikai hovatartozására vonatkozó adatok, amelyek arról adnak számot, hogy a szülők közül hányan tagjai a JKSZ-nek, azt mutatják, hogy szinte minden ötödik tanuló olyan családi környezetben neveledik fel, amely kétségkívül általában serkentőleg hat a társadalmilag pozitív eszmei nézetek és magatartásformák kialakulására. A kérdés azonban továbbra is megmarad, hogy mennyire elégséges a már említett képzettségi szint ahhoz, hogy a család döntő és rendszeres eszmei befolyást gyakoroljon, s elérje, hogy a pozitív irányvétel kialakult és megszilárdult nézetté és meggyőződéssé változzon át, megfelelő küzdeni akarással párosulva.

V.

A kérdésre, hogy „A felsorolt heti- és napilapok közül melyeket olvasod rendszeresen?” – a következő válaszokat kaptuk:

4. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Vjesnik	27,8	44,0	29,3	22,7	25,3	23,5	27,8
Borba	2,1	1,3	3,3	7,4	4,6	3,1	2,8
Politika	3,7	—	5,8	5,9	3,7	3,7	3,8
VUS	33,5	48,4	32,8	29,1	29,9	32,5	33,5
Komunist	2,6	0,8	2,0	3,9	3,0	3,9	2,7
Plavi vjesnik	55,2	40,4	30,1	31,0	51,0	44,4	48,9
Arena	44,8	46,9	36,9	45,8	54,1	37,7	44,3
Glas koncila	14,0	12,9	20,9	6,9	9,3	23,5	14,9
Večernji list	77,6	42,7	40,7	53,7	28,1	18,9	58,2
Mást, mit?	25,4	24,0	25,4	34,0	53,8	47,7	31,5
Semmit nem olvasok	1,6	4,0	1,3	1,5	2,6	3,5	2,1

Következő kérdésünk: „Szabály szerint milyen módon ismerkedsz meg a fontosabb politikai eseményekkel?” A válaszok megoszlása a következő:

5. táblázat %-ban

	O s z t á l y			Összesen
	I.	II.	III.	
a) újságokból, folyóiratokból értesül	46,4	44,5	50,4	46,5
b) tévézés vagy rádióhallgatás útján	64,4	60,1	63,7	62,6
c) iskolában az előadók tájékoztatják	4,7	3,9	7,8	5,0
d) odahaza a szülők, ismerősök útján	6,3	5,5	4,6	5,6

%-ban

	O s z t á l y			Összesen
	I.	II.	III.	
e) hallgatom, mit mondanak az utcán, villamoson	4,9	4,2	5,8	3,8
f) egyáltalán nem értesül válasz nélkül	2,4 0,1	4,2 0,1	5,8 1,0	3,8 0,3

A fiatalok körében a tévé és a rádió a legnépszerűbb tájékoztatási eszköz, noha párhuzamosan az életkor és a képzettség növekedésével természetszerűleg fokozódik a sajtótermékek iránti érdeklődés is.

Vizsgálódásunk szempontjából aggasztó, hogy viszonylag igen kevés tanuló értesül a fontosabb politikai eseményekről az iskolai előadások és az előadókkal folytatott beszélgetések útján, ami szemmel láthatóan a korszerűség és időszzerűség hiányáról árulkodik az oktatási folyamat és az iskolai élet tekintetében. Más szóval, az iskolának úgyszólván semmilyen hatása sincs a tanulók eszmei tájékozódásának és nézeteinek kialakításában az egyes fontosabb időszzerű politikai eseményeket illetően, s így az iskola összhatása is jóval kisebb a kelleténél, minthogy az oktatás folyamatába, szabály szerint, nincsenek rendszerszerűen beépítve az előadók és tanulók közötti megbeszélések, viták, s az előadásokon sem foglalkoznak időszzerű eseményekkel. Persze, vannak kivételek is, de ezek mindig egyes tanárok vagy iskolaigazgatók kezdeményező készségétől függenek.

VI.

VÉLEMÉNYEK AZ ÖNIGAZGATÁSRÓL

Társadalmi gyakorlatunk egyik legidőszzerűbb kérdése az öngazgatás megvalósulásának foka a munkaszervezetekben, s épp ezért érdekelt bennünket, hogy milyen véleménnyel vannak, hogyan gondolkoznak erről a különböző területeken működő szakképesítő iskolák tanulói.

Biztonsággal állítható ugyanis, hogy e kérdéskörre vonatkozólag a tanulók nézetei mások (szülei vagy már munkábaállt barátaik) egyéni tapasztalatain alapszanak, továbbá azokon az értesüléseken, amelyekhez a tömegtájékoztatási eszközök (sajtó, rádió, televízió) útján jutnak, vagy amelyeket maguk szereznek meg abban a vállalatban, ahol a gyakorlati oktatás folyik, abban a környezetben, ahol az iskola befejezése után elhelyezkedni kívánnak.

Ezek szerint indokolt a feltételezés, hogy a munkaszervezetekben folyó öngazgatás kérdéskörére vonatkozóan a *tanulók véleménye alapján véve a közvetlen munka- és szociális környezet véleményét tükrözi.*

A következő néhány kérdéssel tehát arról próbáltunk képet kapni, hogy miképpen tekintenek a tanulók a valóságos öngazgatási viszonyokra a munkaszervezetekben. Első kérdésünk:

„Te már sokszor találkoztál az öngazgatás fogalmával, sokféle véleményt is hallottál erről. Egyesek dicsérik, mások kritizálják. A viták során igen különböző nézetek jutottak kifejezésre, melyek közül az alábbiakban néhányat felsorolunk. Közülük melyiket tartod egyedül helyénvaló véleménynek?”

1. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varazdin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
a) az öngazgatás teljes mértékben érvényesül társadalmunkban. A bírálókat kizárólag a továbbfejlesztést szorgalmazzák	12,5	17,1	9,5	19,8	14,5	15,6	13,4

	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
b) az öngazgatást dolgozóink többsége elfogadta. A nehézségek gazdasági jellegűek, s ezek sok munkaközösségben fékezik az öngazgatás teljes kibontakozását, amit azonban semmi sem állíthat le	23,9	24,8	29,0	27,7	34,8	21,9	25,5
c) az öngazgatás csupán egyik formája erőfeszítéseinknek a társadalom további demokratizálódása irányában. Ma még számos gyöngesége van, de egyes munkaszervezetekben jelentős eredményekhez vezetett	20,2	25,2	16,5	27,2	13,3	18,9	19,6
d) elméletileg az öngazgatás rendben van, de gyakorlatilag még messze van attól, amit a dolgozók elvárnak tőle	29,8	18,9	26,5	17,3	28,8	28,5	28,0
e) az öngazgatás a legtöbb esetben csak szólam. Nagy kérdés, mennyire lehet az öngazgatást elméletileg feldolgozni és gyakorlatilag megvalósítani	11,3	6,3	9,3	5,0	4,5	11,9	9,9
— felelet nélkül	2,3	7,7	9,2	3,0	4,1	3,2	3,6

A kapott adatok azt mutatják, hogy szóbelileg csaknem minden harmadik tanulónak pozitív álláspontja van az öngazgatási gyakorlat érvényesüléséről a munkaszervezetekben. Mi már korábban is utaltunk arra az indokolt feltevésre, hogy az idevágó vélemények és nézetek elsősorban mások (a dolgozó szülők és barátok) tapasztalatain alapozódnak, s a véleményformálásra nyilván sokaknál nagy hatást gyakorolnak a tömegtájékoztatási eszközök is. Noha az adott feleleteket százalékok szerint úgy értékelhetjük, mint a konformista nézetek jelenvalóságát erre a társadalmi vívmányra vonatkozóan, a kapott adatokat mégis a következő helyzetértékelés alapján kell magyaráznunk:

— tényvalóság, hogy az öngazgatási gyakorlatot az utóbbi időben több bírálat, mint dicséret érte a munkaszervezetekben, *de egyetlen esetben sem vált kérdéssé ennek a társadalmi folyamatnak és céljának a tényleges megvalósulási lehetősége*. Ezért okkal feltételezhetjük, hogy az öngazgatás mint társadalmi vívmány és mint percepció jelentős helyet foglal el a szociális értékek hierarchikus rendjében és a jövőbeli fiatal szakképzett munkások társadalmi tudatában.

Ifjúságunk legnagyobb része, amikor állást foglal a szocializmus ideáljai mellett, okvetlenül az öngazgatású társadalom mellett száll síkra. Úgyiszlóval minden vizsgálódás ezt igazolja, amit a fiatalok körében végeztek. A társadalmi fejlődést azonosítva az öngazgatás és a demokrácia fejlődésével, ifjúságunk közvetlenül igazolja egyetértését a szocializmus humánus normáival, s bírálatának minden élet, minden lázadását azok ellen az intézményesített tényezők ellen fordítja, amelyek az ő véleményük szerint késeletetik és lehetetlenné teszik az általánosan elfogadott elvek érvényesítését a való életben. Ezt igazolják a következő kérdésre adott feleletek is: „Véleményed szerint mi akadályozza a legnagyobb mértékben az öngazgatás gyorsabb és sikeresebb fejlődését?”

2. táblázat

%-ban

	Összesen
a) a foglalkoztatottak hiányos tudása	13,9
b) az anyagi alap visszamaradottsága	8,4
c) a kellő számú szakemberek hiánya	14,6

	Összesen
d) a nem megfelelő vezetőség	23,9
e) a munkások nem kielégítő aktivitása	3,4
f) az öngazgatói és vezetői funkciók elhatárolatlansága	4,0
g) a munkások nem kielégítő tájékoztatása	9,6
h) a következetlenség az öngazgatói határozatok végrehajtásában	13,5
i) más valami	1,6
– válasz nélkül	2,1

Figyelemre méltó, hogy a tanulók a „nem megfelelő vezetőséget” és az „öngazgatói határozatok végrehajtásában megnyilvánuló következetlenséget” tartják az öngazgatás továbbfejlődése szempontjából a legnagyobb akadálnak. Különösen nagy hangsúlyt kap ez a nézet a felsőbb osztályos tanulók körében, akik szemléletüket és nézetüket már jórészt maguk alakítják ki annak alapján, amit az öngazgatási gyakorlatról szereznek azokban a vállalatokban, ahol gyakorlati kiképzésben részesülnek, s akik már „erettebben” tekintenek az okozati összefüggésekre, amikor a megnyilvánuló társadalmi egyenetlenségekről van szó. Jelen van azonban a tanulók körében az a bíráló észrevétel is, hogy a „foglalkoztatottaknak hiányos a tudása”, hogy „nincs elég szakember”, s csak ezt követi mint ok a „munkások hiányos tájékozottsága”, noha ez utóbbiról gyakoriak az olyan vélemények, hogy épp ez képezi fő okát az öngazgatás lassú ütemű fejlődésének. Vizsgálódásunk céljára való tekintettel mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy a munkásifjúság ma mindenekelőtt a vezető szervek mulasztásaiban és az öngazgatói döntések nem eléggé következetes végrehajtásában látja legfőbb akadályát az öngazgatás teljes kibontakozásának. Az egyik és a másik ok fennállása egyaránt a vállalati KSZ és szakszervezet gyöngeségét igazolja, mert nem képesek olyan légkört és viszonyokat teremteni, amelyben a kötelezettségek végrehajtása és a felelősségvállalás a legfőbb értékmérce, akár az egyes szervek, akár az egyének ténykedéséről van szó.

Másrésztől, amikor az öngazgatás kérdésére adott negatív jellegű válaszokra vonatkozó adatokat vizsgáljuk, szerintünk a tanulóknak főképp az az elmarasztaló észrevételezése aggasztó, amely szerint az öngazgatási gyakorlat teljesen eltér az elmélettől és a kinyilvánított elvektől. Ezek szerint úgyszólván minden harmadik tanuló kifejezetten bíráló hangnemben nyilatkozik az öngazgatási gyakorlatról, de kifejtett nézeteivel semmilyen tekintetben sem kérdőjelezi meg az öngazgatás elveit és megvalósításának lehetőségét, hanem bírálatának élett azok ellen a szubjektív jellegű korlátozó tényezők ellen fordítja, amelyek fékezik a munkásöngazgatás érvényesülését (a vezetők mulasztásai és következetlenség a meghozott határozatok végrehajtásában). Emellett azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy csaknem minden tizedik tanuló nyíltan kérdésesnek nyilvánítja az öngazgatás elméleti és gyakorlati értékét, mivel demagóg törekvésnek tekinti („az öngazgatás ma szabály szerint csak szólamként szolgál, s nagy kérdés, mennyire lehet azt elméletileg feldolgozni és gyakorlatilag magvalósítani”). E válasz tekintetében igen számottevő statisztikai eltérések mutatkoznak az egyes területek között. Rijekán és a karlovaci-sisaki területen statisztikailag jóval kevesebb tanuló gondolkozik ilyen negatív értelemben az öngazgatásról, mint Zágráb, Split és Eszék területén.

Mindezek az adatok alapján mi nem mondhatjuk ki egyértelműen, hogy milyen mértékben hatott ki az iskola mint öngazgatási intézmény az oktatás és a tájékoztatás rendes és rendkívüli formáival szocialista fejlődésünk ezen alapvető eszmei értékei elfogadásának folyamatára, s hogy milyen mértékben sikerült megmagyaráznia azokat az ellentmondásokat, amelyek ezen a téren elkerülhetetlenek. Ennek ellenére jogos a következtetés, hogy intenzív és rendszeres munkát kell kifejtetni az „öngazgatásra való előkészítés” és nevelés érdekében. A munkásifjúság csak úgy teheti magáévá ezeket az alapvető társadalmi és eszmei értékeket és nézeteiket, ha kritikai szemlélete olyan irányban fejlődik, ami tettekre késztet, nem pedig a problémáktól való meneküléshez vezet. A pozitivistá „ideológia” és a gyakorlati-empirista nézetek hatása helyett, amelyek csak a „tényeket” képesek megállapítani és az előttük való behódolást tudják propagálni, de ugyanakkor képtelenek feltárni a jelenségek okait és túlhaladásuk módját, a munkásifjúság képzési folyamatában, munkájában, társadalmi érettségének biztosításában létre kell hozni a forradalmi osztálytudat kialakul-

lásának feltételeit, mert csak így viszonyulhat kritikailag az antiszocialista, öngazgatásellenes és antimarxista jelenségekhez és eszmékhez.

Végül érdekes az a kérdés is, hogy milyen mértékben alakultak ki (vagy vivődtek át) az észleletek arra vonatkozóan, kinek kell megoldania a munkaszervezetek szervezési és ügyviteli problémáit, vagyis általában a társadalom problémáit, hiszen, mint láttuk, csaknem minden negyedik tanuló véleménye szerint a gazdasági nehézségek nagymértékben gátolják az öngazgatás teljes érvényesülését. Az „elhivatottság” és a „lehetőségek” felbecsülésének kérdése a gazdasági és ügyviteli problémák megoldásával kapcsolatban még nemrégiben is igen erőteljes hangsúlyt kapott a nacionalista eszmei áramlatok részéről, s bennünket az érdekelt, hogy a tanulók eszmei irányvételében mennyire maradt (vagy honosodott) meg az a meggyőződés, hogy gyors gazdasági fejlődésünknek ezt a válságát csakis a „szakemberek kiválasztott csoportja” oldhatja meg, illetve hogy mennyire elterjedt a meggyőződés, amely szerint az egyetlen kiutat a gazdasági folyamatoknak és a társadalom gazdasági életének szilárd adminisztratív igazgatása jelentheti.

Következő kérdésünk így hangzott: „Véleményed szerint hogyan lehet a legsikeresebben megszervezni a munkát és az ügyvitelt a vállalatban?” A válaszok megoszlása:

3. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
a) a vezetők igazgatásával	6,3	10,2	9,0	7,8	6,2	6,7	6,9
b) szakértők igazgatásával	26,7	18,8	14,1	12,7	10,0	13,6	15,3
c) a munkások igazgatásával	55,0	35,9	50,8	62,3	67,2	58,9	55,5
d) a politikai szervezetek útján való igazgatással	2,2	6,1	3,4	1,0	1,0	1,4	2,2
e) állami tervigazgatással	6,4	12,7	9,2	7,4	3,8	5,5	6,7
f) „nem tudok felelni” és válasz nélkül	0,8	4,1	5,6	—	0,4	—	1,3

Noha az adatok azt igazolják, hogy a munkásifjúság körében abszolút fölényben van a teljes munkásöngazgatásba vetett bizalom, amikor a vállalat ügyviteli fejlődését szavatoló szervezési módról van szó, mégis megállapítható, hogy a „technomenedzserség” ideológiája és a „kemény kéz” eszméje szintén jelen van sok munkásfiatal irányvételében, szemléletében és gondolkodásában. Joggal juthatunk olyan megállapításra, hogy a jugoszláv öngazgatásos szocializmus alapvető eszmei választóvonalát ma az az eszmei elhatározottság képezi, amely az öngazgatási erők iránti bizalomban jut kifejezésre mint olyan erőkénél, melyek egyedüli reális tényezőjét képezik a nehézségek legyőzésének, tehát egyedüli hordozói a fejlődésnek. Más szóval, politikai gyakorlatunk alapvető eszmei kérdését ma az képezi, hogy van-e bizalmunk a közvetlen termelőben mint olyan alkotóban, aki képes saját sorsának kovácsa lenni, s akinek nincs szüksége az „értelmiségi elit” vagy a „bürokratikus államapparátus” gyámkodására. Éppen ezért a termelő gazdasági tevékenységek dolgozóinak ez az elhivatottsági kérdése, hogy ők maguk számolhatják fel nehézségeiket és teremthetnek távlatokat önmaguknak a társult munka alapszervezeteiben épp úgy, mint a társadalom minden más öngazgatási struktúrájában, ez a kérdés ma, összhangban a már meg-hozott munkás-alkotmányfüggelekekkel *preambulumát képezi mindenfajta oktatói és nevelői munkának, de különösen az iskolák társadalmi-politikai gyakorlatának, s ugyanakkor világos eszmei szembehelyezkedést is jelent minden olyan törekvéssel, amely a társadalmi mozgás régi vagy másfajta vágányára szeretné terelni az ifjúság eszmei orientációját.*

Végül azt is meg kell jegyeznünk, hogy a rijekai és a karlovaci-sisaki területen működő iskolák tanulóinak kérdése tekintetében is nagyobb bizalmat tanúsítanak az „összmunkások igazgatása” iránt, mint a többi területen; aggasztó viszont, hogy a varaždini iskolákban csupán minden harmadik tanuló van ilyen véleményen. Minthogy ugyanezeknek a válszoknak az ellenőrzése az elvégzett osztályok szerint területenként nem utal jelentősebb

statisztikai eltérésekre, így megállapíthatjuk, hogy a rijekai és karlovaci-sisaki iskolák tanulóinak pozitív hozzáállása nem az ottani iskolákban folyó tanítás fokozottabb eszmeiségének köszönhető, hanem annak, hogy ezeken a területeken általában is kedvezőbbek az észleletek a munkaszervezetek öngazgatási gyakorlatáról.

Az itt élő tanulók tudatában van jelen a legkevésbé az a tézis is, amely szerint a felvetődött problémákat csak az „értelmiségi elit” vagy pedig a vállalatvezetők hatékony igazgatása mellett lehet megoldani.

VII.

VÉLEMÉNYEK A MARXIZMUSRÓL

A Kommunista Szövetség gyakorlati ténykedésének tudományos-elméleti alapját a marxizmus képezi, amely a természet és a társadalom fejlődésének alaptörvényeit foglalja magában, s azt tanítja, hogy elkerülhetetlen a munkásosztály helyzetének megváltozása a társadalomban, elkerülhetetlen a szocializmus győzelme. Pártunknak e tartós irányvételéből és abból a tényből kiindulva, hogy egész társadalmi fejlődésünk irányát és alapját ez a forradalmi elmélet határozza meg, úgy gondoltuk, szükség van annak egyértelmű megállapítására is, hogy nagy általánosságban miképpen vélekednek a mai fiatal szakmunkások a marxizmusról. A kérdés így hangzott: „Általános vélemény szerint a munkásosztály érdekeit a marxizmus fejezi ki a legjobban. Te hogyan vélekedsz erről?” A kapott válaszokat a következőképpen csoportosíthatjuk:

	O s z t á l y o k			Összesen
	I.	II.	III.	
a) haladó elmélet, amely azonban más történelmi feltételek között jött létre, tehát lényeges változtatásokat igényel	16,3	13,9	19,3	16,0
b) olyan ideológia ez, amely a munkásosztály megteremtését szolgálja	6,6	7,5	7,7	7,2
c) ez a munkásosztály forradalmi elmélete	36,6	41,4	44,0	39,9
d) nem ismerem a marxizmust	16,5	13,3	10,4	14,1
e) nem tudok mit felelni	22,0	22,7	15,8	21,0
— válasz nélkül	2,2	1,2	2,8	1,8

Mint a táblázat mutatja, a tanulók 39%-a szerint a marxizmus a munkásosztály forradalmi elmélete. Érdekes viszont, hogy csaknem ugyanennyi tanulónak semmilyen határozott nézete nincs a marxizmusról. A szakmunkásképző iskola mindenesetre olyan intézmény, amely hatást gyakorol a tanulókra a marxizmusról vallott alapvető nézeteik kialakulásában, de nem olyan mértékben, mint várni lehetne ettől a társadalmi intézménytől. Ezt az állításunkat igazolja, ha korosztályok szerint vesszük elemzés alá a kérdésre adott különböző válaszokat. A nem eléggé tájékozott tanulók száma korosztályok szerint fokozatosan 12,3%-kal csökken, de ugyanakkor csupán 7,4%-kal növekszik azoknak a tanulóknak a száma, akik úgy fogadják el a marxizmust, mint a munkásosztály forradalmi elméletét. Szemmel látható tehát, hogy *az iskolának van bizonyos pozitív jellegű hatása,*¹ hiszen azok, akiknek több az értesülésük a marxizmusról, pozitív értelemben nyilatkoznak róla. Nem lehetünk viszont semmiképpen sem megelégedve a ténnyel, hogy a szakképesítő iskolákban még a *végzős növendékeknek is mintegy 26 százalékáa, saját állítása szerint nem ismeri a marxizmust, továbbá hogy a tanulók 22,9 százaléka, akik az első osztályban negatív álláspontra helyezkednek a marxizmussal szemben, az iskoláztatás további három éve alatt is megtartják nézetüket,* mégpedig növekvő tendenciával (a harmadik évben: 27%). Minthogy nincsenek különösebb eltérések a tanulók szociális környezetének jellegzetességeiben az egyes osztályok szerint, így arra a feltételezésre juthatunk, hogy a marxizmust elutasító tanulók számának állandósága összefüggésben van a *családi* környezet hatásával.

Ugyancsak érdemes felfigyelnünk a statisztikailag jelentős összefüggésre a marxizmusra vonatkozó pozitív ismeretek és az öngazgatással kapcsolatos pozitív álláspontok között. Szemmel látható, hogy az öngazgatás iránti álláspontok latens struktúrájában már jelen vannak a marxista képzés által kialakított fogalmak.

A marxizmusra vonatkozó kérdésre adott válaszok közötti különbségek statisztikai ellenőrzése során, a különböző szociális környezetből (földműves-, munkás- és tisztviselő-családból) származó tanulók között nem tudunk kimutatni statisztikai jellegzetességeket, s ezek szerint *nincs jogunk feltételezni, hogy a családi szociális eredet döntő hatással van a marxizmussal szembeni negatív állásfoglalás kialakulására*. Amikor a jellegzetességet a szülői képzettségi státusától függően kezdtük vizsgálni, a negatív álláspontok kifejtésében, 90%-os valószínűségi szinten enyhe túltengést észleltünk azoknál a tanulóknál, akiknek a szülei legalább középiskolát vagy felsőbb iskolát végeztek.² Csupán a képzettségi státus és a valláshoz való aktív pozitív viszonyulás együttes vizsgálatával jutottunk el magas fokú szignifikáltsághoz, s ennek alapján megállapíthatjuk: *a társadalmi középrétegek kifejezett vallásos meggyőződése jelentősen kihat a marxizmus iránti negatív álláspontok kialakulására*. Más szóval, amennyiben a szakmunkásképző iskolák tanulóinak jelentős részénél kedvező hatást akarunk kifejteni a marxizmusról vallott nézetek átfogalmazására és módosítására, akkor az oktatás által nem csupán a marxizmusról kell elegendő tájékoztatást nyújtani, hanem létre kell hoznunk a marxista tudás elsajátításának alkotó folyamatát is, mert csak így lehet sikeresen védekezni a dogmatikus módon való gondolkodás ellen.

Abból a marxista tanításból kiindulva, amely szerint a munkásosztály vezető szerepe azon a tényen alapszik, hogy a munkásság osztályérdeke azonos a dolgozó nép minden rétegének érdekeivel, de figyelembe véve azt a tényt is, hogy ezek a történelmi érdekek csak úgy juthatnak érvényre, ha megvalósul a munkásosztály vezető szerepe, figyelmet érdemel annak megállapítása is, hogy a tanulók miképpen értékelik a marxista tanításnak ezt az alapelemét, tehát az erők és az osztályharc osztályviszonyainak elemét. Ennek különös jelentőséget ad az, hogy fiatal *szakképzett munkásokról* van szó, arról az erőről, amelynek a közeli jövőben ténylegesen is be kell majd töltenie ezt a történelmi funkcióját.

2. táblázat

%-ban

Kinek kell döntő befolyást biztosítani a társadalomban?	O s z t á l y o k			Összesen
	I.	II.	III.	
a) a munkásosztálynak	18,5	17,8	28,8	20,1
b) minden dolgozó embernek egyaránt	53,4	58,8	47,6	54,0
c) az értelmiségnek	8,7	7,3	9,8	8,4
d) az államhatalomnak	16,7	14,3	9,2	14,3
— válasz nélkül	2,7	2,6	5,4	3,2

A táblázat adatai szerint a tanulóknak több mint a fele (54%-a) úgy véli, hogy minden dolgozó embernek egyaránt joga van hatást gyakorolni az ország fejlődésének irányára. Ez az arány némileg változó a korosztálytól függően. Számunkra mindenesetre érdekes, hogy ilyen sok tanuló helyesli ezt az alternatívát. Ez a nézet ugyanis magában foglalja az osztályellentétek felszámolásának eszméjét, a szocializmust osztály nélküli társadalomnak tekinti. Lehetségesnek tartjuk, hogy a tanulók jelentős része azért helyesli ezt az alternatívát — nem egészen ésszerűen — mert ez „mindenkit” magába foglal, tehát „legkevesebb lehetőség van a tévedésre”, de ez sem csökkenti annak a ténynek a jelentőségét, hogy a szakképesítő iskolák végzős növendékeinek mindössze 28,8%-a látja a munkásosztályban azt a társadalmi erőt, amelynek legfőbb hordozójává kell válnia a társadalom továbbfejlesztésének. Amennyiben elfogadjuk a feltételezést, hogy az első és a harmadik osztályos tanulók válaszai közötti különbségre³ — az érdeklődési kör tágulásán kívül, amit a korkülönbséggel magyarázhatunk — elsősorban mégis az iskola gyakorolt hatást, akkor azt is megállapíthatjuk, hogy e kérdés kontextusa szerint a legteljesebben olyan tényezőként jelentkezett az iskola, amely jórészt tisztázni tudta az állam szerepét a társadalmi fejlődésben. A harmadik osztályban tehát lényegesen csökken azoknak a tanulóknak a száma, akik az „államhatalom” alternatíváját választják, s akik szerint „egyedül az állam képviselheti az összes polgárok érdekeit”, és ugyanakkor még nagyobb arányban növekedik azoknak száma, akik szerint a döntő befolyást a munkásosztály számára kell biztosítani.

Ezek az adatok — az előbbi táblázattal összevetve — még valamit elárulnak: „A marxizmus a munkásosztály forradalmi elmélete” — jelenti ki a III. osztályos tanulók 44 százaléka, de ugyanezek a tanulók nem tudják mindannyian egyértelműen megállapítani, hogy ki lehet a társadalmi fejlődés legfőbb hordozója a szocializmusban (a tanulóknak csupán 28,8%-a állítja, hogy a munkásosztály). Nemcsak az a baj tehát, hogy a szakmunkásképző iskolák

tanulói nem jutnak megfelelő alapvető értesülésekhez a marxizmusról, s hogy ezek a közlések nincsenek beiktatva a tantervekbe és programokba, hanem még inkább arra lenne szükség, hogy a tantervek és programok anyagának helyes beosztásával a marxizmusnak azokat az elméleti tételeit tennénk teljesen közérthetővé, amelyek biztosíthatják a politikai események megértését és a politikai gyakorlat kritikai értékelését. Hogy mennyire szükség lenne erre, bizonyítja az azon tanulók viszonylag állandó száma is, akik kimondottan szélsőségesen bírálják ezt a gyakorlatot⁴. Arra a kérdésünkre, hogy „Miként értékeled a munkásosztály helyzetét társadalmunkban?”, a tanulók 36,7%-a azt felelte, hogy a munkásosztályt a társadalom legfőbb erejének tartja, de még nem olyan szerepet tölt be, mint kellene, viszont 13,1 százaléka a tanulóknak úgy nyilatkozott, hogy ma mindenki a munkásosztály nevében szónokol, de ennek az osztálynak a valóságban ma sincs döntő befolyása nálunk.

VIII.

A SZOCIÁLIS KÜLÖNBΣÉGEK KÉRDÉSKÖRE – VÉLEMÉNYEK AZ ELŐJOGOKRÓL; A GAZDAGODÁSRÓL ÉS MÁS ANTISZOCIALISTA JELENSÉGEKRŐL

A szociális egyenlőség egyik legmarkánsabb etikai normáját képezi a marxizmusnak. Nem az abszolút egyenlőség eszméje ez, hanem arra való törekvés, hogy biztosítsuk:

1) az egyenlő viszonyt a termelési eszközökhöz, 2) az egyenlő munkafeltételeket, 3) az egyenlő elosztási feltételeket és 4) az egyenlő részvételi lehetőséget a társadalmi ügyek igazgatásában. Ehhez az egyenlőséghez azonban ténylegesen csak a kommunista társadalom jut el, ami azt jelenti, hogy a társadalmi egyenlőség a szocializmusban még mindig inkább csak eszmei cél, amely felé törekszünk, mintsem olyan elv, amely a konkrét társadalmi viszonyokban érvényesül. A szocializmus nem csupán az előző társadalmi rendtől örököl meghatározott szociális egyenlőtlenséget, hanem ezt, saját talaján, maga is újratermeli. Így pl. az elkerülhetetlen ártermelés és az értéktörvény a szocializmusban is kétségtelenül szociális különbségeket hoz létre, ami nem a munkaeredmények szerinti javadalmazás eredménye, hanem sokkal inkább következménye az örökölt munkafeltételeknek, piaci viszonyoknak, extraprofitnak, spekulációnak stb. Épp arra való tekintettel, hogy milyen jelentősége van a szociális egyenlőség eszméjének a szocialista társadalom fejlődésének irányvonalára, de a mai gyakorlat kritikai értékelése céljából is feltettük a következő kérdést: „Társadalmunk fejlődése bebizonyította, hogy a szocializmusban is jelentkeznek társadalmi különbségek. A felsorolt nézetek közül melyiket tartod helyesnek?”

1. táblázat

%-ban

Nézetek a szociális különbségekről a szocializmusban	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
– tarthatatlan, hogy a szocializmusban is vannak társadalmi különbségek, tehát ezeket fel kell számolni	41,8	22,2	44,4	37,3	41,3	47,4	41,3
– a társadalmi különbségek megmaradnak a szocializmusban, de csak mint a munka szerinti elosztás következményei	20,9	26,8	17,4	25,8	17,1	17,9	20,4
– a társadalmi különbségek természetese- sek, hiszen a tehetségesebbek mindig több mindennel fognak rendelkezni	15,6	21,8	16,4	10,5	18,0	13,0	15,7
– nem tudok mit válaszolni	20,9	23,4	13,6	26,4	23,3	21,2	20,9
– felelet nélkül	0,8	5,8	8,2	–	0,3	0,5	1,7

A szociális különbségekről a szocializmusban többféleképpen lehet szólni: emocionális módon, megvetéssel és jóváhagyólag, de lehet erről beszélni racionális módon is, a szocialista fejlődés törvényszerűségeinek ismeretében, azoknak az alapvető törvényeknek a tudatában, amelyek hatást gyakorolnak a szociális egyenlőtlenségek újratermelődéseire. *Figyelmet érdemel, hogy a szakmunkásképző iskolák növendékeinek mindössze 20%-a helyesli ezt a racionális álláspontot a mi társadalmunkban tapasztalható szociális egyenlőtlenségekkel szemben.* Ennek a magatartásnak két oka lehet: 1) nem ismerik a szociális egyenlőtlenségek tényleges okait és 2) az első alternatíva jelentékeny emocionális színezettsége („tarthatatlan, hogy a szocializmusban is vannak társadalmi különbségek, tehát fel kell számolni őket minden ember életfeltételeinek kiegyenlítésével” – válaszolja csaknem 42%-a a tanulóknak). Ez a válasz ugyanis nagyon megközelíti az óhajtott eszmét (csak nem a szocialista, hanem a kommunista társadalomét), s magába foglalja a szolidaritás elvét és az „igazság” utáni vágyat. Éppen ezért úgy véljük, hogy ez a nézet a szocialista társadalom leegyszerűsített idealizálása, s amikor az ilyen szemléletek összeütkezésbe kerülnek a mindennapi gyakorlattal, nagy megrázkódtatásokat és hamis dilemmákat válthatnak ki ezeknél a fiataloknál, különösen amikor néhány év után abba a helyzetbe kerülnek, hogy a szociális különbségek problémáját már „belülről” kell szemlélniük, nem pedig „kívülről”, mint amikor még iskolába jártak. Hogy a társadalmi viszonyok ilyen idealizált szemléletét nem szabad lebecsülnünk, azt az 1965. évi tapasztalatok bizonyítják. A gazdasági reform, amely a piaci viszonyok és az áruháztartás fejlesztését tűzte ki célul, sajátos válságot idézett elő a társadalmi tudatban: számos olyan emberben, aki közel állt szocialista mozgalmunkhoz, hamis dilemmaként vetődtek fel a korábbi szocialista elvek és a gazdasági reform által meghatározott társadalmi fejlődés elvei, s ez a dilemma a Kommunista Szövetség politikájának *aktív támogatásában is megnyilvánult.*

Vélemények az előjogokról, a gazdagodásról és más antiszocialista jelenségekről

Szemünk láttára válnak ismét időszerűvé a viták a különféle antiszocialista jelenségekről: egyesek törvényellenes módon jutnak anyagi haszonhoz, hol itt, hol ott hallunk megvesztegetésről, korrupcióról, spekulációról. Felszámolásuk csak úgy következhet be, ha jól átgondolt társadalmi-politikai akcióval szüntetjük meg az ilyen jelenségek okait. De nemcsak erre van szükség. Rendszerszerűen olyan etikai normákat kell felállítanunk (újra) az egyének szocialista és kommunista tudatában, amelyek egyik formáját képezhetik az önellenőrzésnek a gazdasági tevékenységben. A Kommunista Szövetség számára különös jelentősége van annak, hogy miképpen vélekednek ezekről az antiszocialista jelenségekről a fiatalok, első-sorban az ifjú szakmunkások. Ezért tettük fel a következő kérdést: „Mi a véleményed a különféle előjogokról, az indokolatlan gazdagodásról és a többi ehhez hasonló antiszocialista jelenségről társadalmunkban?”

2. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varazdín	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
– túlzottan tartok minden szóbeszédet az előjogokról és a gazdagodásról	10,5	13,4	8,8	12,3	10,0	11,3	10,6
– az előjogok és a gazdagodás igen nagy méreteket öltöttek társadalmunkban	40,6	24,1	24,7	20,0	23,3	28,5	33,9
– az előjogok és a gazdagodás csupán részei a gyöngeségeknek, melyeket más problémákkal párhuzamosan oldunk meg	34,5	36,2	44,2	47,1	47,0	40,2	38,2
– nem tudok mit felelni	13,2	15,6	11,9	17,6	18,5	19,8	14,8
– válasz nélkül	1,2	20,7	10,4	–	1,2	0,2	2,5

A tanulók feleleteiből jól látszik, hogy ők is észreveszik ezeket a jelenségeket (vagy saját maguk tapasztalják, vagy a családi körben és a munkahelyükön hívják fel rájuk a figyelmet), de az is szembeötlő, hogy a fiatal szakképzett munkások jelentős hányada (a végzős tanulók 42,8%-a) *nagy optimizmussal és bizalommal tekint arra a készsége és általános törekvésre, amely ezeknek az antiszocialista jelenségeknek a kiküszöbölésére irányul.* Ha a válaszokat korosztályok szerint vesszük szemügyre, könnyen megállapíthatjuk, hogy az évek számával párhuzamosan a kritikai hozzáállás is növekszik, s csökken azoknak a száma, akiknek erről nincs véleményük, de ugyanakkor az is kiderül, hogy *az iskola nem képez olyan tényezőket, amely jelentősebb mértékben kihat a tanulók véleményalkotására ebben a társadalmi kérdéskörben.*

A társadalmi különbségek problémája

A társadalmi differenciálódás mai irányzata azt a veszélyt hordozza magában, hogy társadalmunk egyik fő kérdésévé válhat. Szemléletesen mutatja ezt a számos társadalmi-politikai vita, irat, utasítás, határozat, intézkedésjavaslat stb. Kutatásunk eredményei is azt mutatják, hogy az a kérdés jelen van a munkásifjúság gondolkodásában és szemléletében. A társadalom legnagyobb figyelmet érdemlő problémáinak rangsorolásában úgyszólván minden második tanuló „az indokolatlan gazdagodás és a kiváltságok elleni harcot” helyezi előtérbe.

A probléma vizsgálatában a fiatalok körében szinte szabályszerű az emocionális beállítottság és szemlélet, s a szociális differenciálódás okainak és következményeinek kritikai vizsgálata helyett sokkal gyakoribb az olyan vita, amely képtelen a mélyére hatolni ennek a jelenségnek, hanem inkább csak felületes, rögtönzött hozzáállást jelent, ami eszei kompromittálással válthat ki és kétségessé teheti a (különbözően eléggé ritka) gyakorlati akciók hatékonyságát. Így például a megvesztegetés, a korrupció, a magánvállalkozók keresete és a szakértői elit anyagi helyzete egyes struktúrák számára a legfőbb problémát képezi, jöllehet e jelenségekkel kapcsolatban a társadalom már régebben megfelelő álláspontra helyezkedett, s a gyakorlati akció ezen a téren eddig és a továbbiakban is mindenekelőtt a hatósági szervekre, a társadalmi ellenőrzésre, az adórendszerre stb. vár.

Hogy rámutathassunk a szociális differenciálódás jelenségének összetettségére, meg kell említenünk, hogy gyökerei elsősorban a tulajdon-munka fogalompar kapcsolatában rejlenek. A múltban a tulajdonjog képezte a gazdagodás és a szociális egyenlőtlenség legfőbb forrását. Jöllehet ezt ma már jórészt felszámoltuk, a tulajdonjog még ma is forrását képezi a szociális különbségeknek, sőt az utóbbi tíz évben a magántulajdon újratermelődése is fokozódott, noha ez a tulajdon már nem annyira a termelési eszközökre, hanem sokkal inkább a tartós fogyasztási eszközökre terjed ki, amiből szintén tartós anyagi hasznot lehet húzni, s amivel ugyancsak fokozni lehet a szociális egyenlőtlenséget.

A mi vizsgálódásunk eredményeinek értelmezése szempontjából azonban sokkal fontosabb betekintést nyerni, hogy milyen összetett problémákat idéz elő ez a jelenség magában a munkában, s hogy ebből eredően milyen újabb szociális egyenlőtlenségek keletkeznek. Erre annál is inkább szükség van, mivel eszei téren nagyon is számolnunk kell azzal a dilemmával, ami egyrészt a legmagasabb személyi jövedelmeknek társadalmi megállapodások és öngazgatói egyezmények útján való szabályozása irányában, másrészt pedig társadalmunknak abban az elvszerű törekvésében nyilvánul meg, hogy a létfenntartási eszközök legfőbb forrásává a munkát tegyük.

Amellett, hogy a munka jellegében szemmel láthatóan fennállnak bizonyos különbségek olyan értelemben, ahogyan Marx az egyszerű és a sokszoros munkát meghatározta, ma egyre erőteljesebben jutnak kifejezésre azok a különbségek is, amelyek piaci mozgásának folyamatában reprodukálódnak az egyes munkafelések értékelésének módjában. Kutatásunk adatait ilyen szemszögből kell vizsgálat alá vennünk, hiszen ezek az adatok azt tanúsítják, hogy a jövőbeli szakképzett munkások egymástól nagyon eltérően tekintenek a munkára mint a szociális egyenlőtlenségek forrására. Az adott válaszok nagymértékben függenek attól, hogy a megkérdezett tanulók milyen foglalkozást választottak, s hogy melyik vidéken élnek.

A társadalmi gyakorlat szempontjából mindenképpen nagy jelentősége van annak, hogy a fiatal szakképzett munkások miképpen viszonyulnak azokhoz a társadalmi különbségekhez, amelyek a különböző magasságú személyi jövedelmekből erednek, s hogy miképpen érzékelik azokat az erőket, amelyek hozzájárulhatnak e különbségek kiegyenlítéséhez. Kérdésünk így hangzott: „Közismert dolog, hogy a különböző vállalatok között igen nagy fizetés-különbségek léteznek. Véleményed szerint kinek kellene ezt a problémát megoldania?”

	O s z t á l y o k			Összesen
	I.	II.	III.	
a községi képviselő-testületnek vagy a képviselő-háznak előirással vagy törvénnyel	12,1	13,7	17,0	13,6
a vállalatoknak kölcsönös megállapodás útján	27,6	21,2	24,5	24,5
senkinek, hiszen ha valamely vállalat jobban dolgozik, természetes, hogy a foglalkoztatottak jobban kereshetnek	49,0	52,7	48,3	50,3
nem tudok mit felelni	8,7	11,0	7,7	9,4
– válasz nélkül	2,6	1,4	2,5	2,2

Mint a táblázatból láthatjuk, minden második tanuló úgy vélekedik, hogy a különbségek a személyi jövedelmek tekintetében természetszerűek és elfogadhatóak, amennyiben a munkaszervezet ügyviteli eredményein alapszanak. Kifejezetten kicsi a nézetnélküli tanulók száma (8%), s nincsenek sokan azok sem, akik hajlamosak az állami beavatkozásban, illetve a megfelelő előírásokban keresni a jogérvényes kiutat. Figyelmünket azonban nem kerülheti el az az adat sem, amelynek tanúsága szerint eléggé kevés azoknak a növendékeknek a száma (24,5%), akik szerint a munkaszervezeteknek *önigazgatói egyezmény* útján kellene kiküszöbölniük az indokolatlan különbségeket a személyi jövedelmek tekintetében.

A kérdésre adott válaszok korosztályok szerinti összehasonlításával⁵ arra a megállapításra juthatunk, hogy az iskola ilyen szempontból semmilyen hatást nem gyakorol a tanulókra, nem befolyásolja nézetüket a személyi jövedelmekről és a keresetkülönbségekről, nem fejleszti álláspontjukat a munkásszolidaritásról, nem tájékoztatja őket a Kommunista Szövetség időszerű politikájáról (az alkotmányváltozásokról, az öngazgatói egyezményekről stb.). Minthogy az iskola nem magyarázza meg a szociális különbségek tényleges okait, s nem hangsúlyozza egy olyan mechanizmus kifejlesztésének szükségességét, amely összehangolhatná a gazdálkodási és jövedelemszerzési feltételeket, ezzel voltaképpen bőséges teret ad az elmélet és a gyakorlat összeütközésének. Emlékezzünk csupán arra, hogy a szakképesítő iskolák tanulóinak 40%-a szerint tarthatatlan, hogy a szocializmusban „társadalmi különbségek” legyenek, de ugyanakkor a tanulók 50%-a úgy véli, hogy senkinek sem lenne szabad beleavatkoznia a meglévő nagyarányú keresetkülönbségekbe.

IX.

ÁLLÁSPONTOK A KOMMUNISTA SZÖVETSÉGRŐL

A mai fiatal nemzedék olyan környezetben él, amely még nem homogén-szocialista, s olyan időkben nevelkedik, melyekre az átmeneti időszak ellentmondásai jellemzőek. A szocialista-ellenes eszmék és nevelési hatások különböző forrásai még mindig jelen vannak társadalmunkban. Ezért feltétlenül el kell vetni a téves elgondolást, amely szerint az ifjúság, egyszerűen annál fogva, hogy szocialista társadalomban született és él, automatikusan magáévá teszi a szocialista marxista eszméket és irányelveket, tehát nyugodtan átengedhetjük őket a nevelés spontán folyamatának, ami a legkülönbözőbb társadalmi tényezők ellenőrizetlen hatása mellett megy végbe. A mai aktuális politikai helyzetben, amikor a különféle eszmei áramlatok és ideológiák igen erőteljes hatást fejtenek ki, új megvilágításban vetődik fel a kérdés, hogy miképpen fejthetünk ki rendszeres, szervezett, minden társadalmi tényezővel (az iskolával, a családdal, a társadalmi szervezetekkel és a tömegtájékoztatási eszközökkel) összehangolt hatást a munkásifjúság eszmei arculatának kialakulására – mindenekelőtt a fiatalok társadalmi tevékenységének és nézeteinek célszerűsítésével és eszmei gazdagításának növelésével.

A véleménykutatásnak ezt a problémáját a következő kérdésre adott válaszok tanulmányozásával kívántuk elérni: Hogyan tekintenek a szakmunkásképző iskolák tanulói a Kommunista Szövetség társadalmi funkciójának és szerepének betöltésére, milyen az irányvételük és nézetük e tekintetben, készen állnak-e arra, hogy saját társadalmi-politikai magatartásukkal igazolják a Kommunista Szövetség programját, s hogy elfogadják azokat a viselkedési normákat, amelyeket a kommunisták megkövetelnek és magukban hordoznak?

A konkrét kérdés így hangzott: „Hogyan értékeled a Kommunista Szövetség tevékenységét a munkásosztály érdekeinek érvényesítésében?” A kapott válaszok megoszlása:

1. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
a) a Kommunista Szövetség minden akciója elsősorban a munkásosztály érdekeinek érvényesítésére irányul	20,1	22,1	19,6	35,9	24,4	26,1	22,1
b) a KSZ általában nagy figyelmet fordít a munkásosztály érdekeire, de nem annyira, mint kellene	35,6	30,2	36,4	29,5	36,4	34,5	35,0
c) a KSZ csak szóban képviseli a munkásosztály érdekeit, de konkrét ténykedésében egyáltalán nem törődik a dolgozókkal	32,4	25,1	30,0	23,8	26,7	31,8	30,6
d) nem tudok mit felelni	10,3	14,9	6,6	8,7	11,7	7,6	10,0
– válasz nélkül	1,6	7,7	7,4	2,0	–	–	2,2

Jóllehet az általános szemlélet kétségkívül kedvező, mégis aggasztó, hogy a szakmunkás-képző iskolák fiataljai közül a zágrábi, spliti és eszéki területen minden harmadik, a rijekai, karlovac-sisaki és varaždini területen pedig minden negyedik olyan válasz mellett foglalt állást, amely az általa ismert Kommunista Szövetség „eszmei hipokriziséről” tanúskodik. Épp ezért figyelemre méltónak tartjuk, hogy nem mutathatunk ki különösebb statisztikai jelentőséget, amikor ezeket az adatokat összevetettük a szülők KSZ-tagságának változójával. Más szóval ez annyit jelent, hogy azok a tanulók, akiknek a szülei tagjai a Kommunista Szövetségnek, tehát akik a családi környezetben ismerkednek meg a politikai magatartásformákkal, az adott kérdésre leírt válaszukban nem különböznek jelentősebben a többi tanulóval⁶. Ez annak megállapításnak a rendkívüli komolyságára utal, amely szerint az eszmei válságnak nagyon erős forrása az „eszmei hipokrizis és apologetika”, amivel a KSZ tagsága egy részének politikai magatartásában találkozhatunk, s ami a fiatalok számára rendkívül elidegenítő társadalmi keretet és személyes magatartást képez.

A bevezetőben már említést tettünk az ideológia és a társadalmi helyzet viszonyának problémájáról, és utaltunk arra, hogy ezzel a kérdéssel a Kommunista Szövetségnek mindenkor számolnia kell, mert nem elég csupán megalkotni a haladó ideológiát, hanem azt el is kell fogadtatni a társadalommal, biztosítani kell, hogy folytonos hatást gyakoroljon a társadalmi mozgásra.

A Kommunista Szövetség programjában világosan meg van határozva a párt vezető eszmei szerepe a társadalomban, hiszen a munkásosztály érdekeit és céljait képviseli. Ezért kétségtelenül érdemes betekintést nyernünk, hogy a különböző munkásfoglalkozásra készülő középiskolai ifjúság struktúrájában milyen mértékben tekinthető elfogadottnak a Kommunista Szövetség így értelmezett társadalmi pozíciója és szerepe. Noha együttesen nézve az adatok arról tanúskodnak, hogy igen jelentős a pozitív véleményezés a KSZ említett társadalmi helyzetéről és szerepéről (hiszen több mint a fele a tanulóknak a munkásosztály képviselőjének tekinti a KSZ-t, jóllehet sokan bírálják is nem kielégítő elkötelezettségéért), mégis csaknem minden harmadik tanuló kifejezetten bírálja a KSZ-t (vagy ilyen véleményt közvetít) *mivel nem dolgozik eléggé konkrétan a kívánatos álláspontok valóra váltásán*. A következő adatokból némileg még világosabban kitűnik, hogy a tanulóknak hány százaléka viszonyul kifejezetten bírálólag a KSZ-hez nem következetes magatartása miatt. A kérdés így hangzott: „Hogyan értékeled a Kommunista Szövetség mindennapi ténykedését, ami elfogadott programjának megvalósítására irányul?” A válaszok:

	Osztályok szerint			Össze- sen
	I.	II.	III.	
a) szerintem a Kommunista Szövetség következetesen küzd az elfogadott program megvalósításáért	19,1	19,7	19,1	19,3
b) a KSZ igyekszik megvalósítani elfogadott programját, de nem minden esetben ér el megfelelő eredményeket	32,8	30,6	35,8	32,6
c) a KSZ mindig szép programokat dolgoz ki, de keveset tesz gyakorlati érvényesítésük érdekében	35,9	37,8	35,6	36,6
d) nem tudok mit felelni	10,4	9,8	7,8	9,7
– válasz nélkül	1,8	2,1	1,7	1,8

Mint hogy a válaszok úgyszólván teljesen azonos arányban oszlanak meg, mint az előző esetben, indokoltan állapíthatjuk meg, hogy a tanulók jelentős hányada (36,6%) kifejezetten bírálja a Kommunista Szövetséget (vagy ilyen véleményt tolmácsol), amiért a mindennapi politikai gyakorlatban nem tanúsít kellő készséget saját programjának és határozatainak valóra váltásában.

Megállapíthatjuk azt is, hogy a munkásifjúság több mint egyharmada számára a Kommunista Szövetség nem képvisel *elégé határozott szervezetet*, hanem csak olyat, amelyben „sok a szó, de kevés a tett”.

Számunkra azonban annak is nagy a jelentősége, vajon akkor is ugyanilyen túlzottan bírálóak-e a nézetek, amikor a KSZ szerepét szélesebb társadalmi alapon és nagyobb időegység keretében értékelik a fiatalok. Ilyen szempontból az értékelés rendkívül kedvező. A tanulóknak csupán alig valamivel több mint 10%-a tanúsít (vagy tolmácsol) kifejezetten negatív álláspontot a KSZ-ről, csökkentve vagy lebecsülve a KSZ társadalmi szerepét a mai és a holnap előrehaladás előmozdításában. Másrészt abszolút uralkodónak mondhatók az olyan válaszok, amelyek kifejezetten pozitív nézeteiről vallanak ebben a kérdésben. Ezért indokoltnak tartjuk a megállapítást, hogy a Kommunista Szövetség mindennapi (nem kielégítőnek tartott) tevékenységéről kialakított nézeteiket – akár mint szervezetről, akár valamely általuk ismert egyénről van szó – nem viszik át az értékelés területére, amikor a KSZ-nek a társadalom előrehaladásában betöltött nagyfontosságú szerepéről van szó a mai viszonyok közepette, de kiváltképpen a jövőre nézve (több mint 73 százalékuk szerint a KSZ-nek ez a szerepe a jövőben még nagyobb lesz).

Más szóval a tanulókat kizárólag az időszerű politikai gyakorlat gátolja abban, hogy még kedvezőbbben nyilatkozzanak szemléletükről, irányvételükről és nézeteikről a Kommunista Szövetséggel kapcsolatban.

Munkánk céljára való tekintettel hangsúlyoznunk kell, amire ezek az adatok utalnak, hogy a KSZ szervezeteknek és az oktató intézményeknek még szervezeteiben kell összehangolniuk eszmei befolyásukat a tanulókra elsősorban azokkal a gyakorlati lépésekkel, amelyek szemmel láthatóan a kinyilatkoztatott elvek és az elfogadott program megvalósítása felé irányulnak a társadalmi munkában és a politikai tevékenységben. Jogos a feltételezés, hogy a tanulók jobbra azért nyilatkoznak bírálóan a KSZ mindennapi munkájáról és tevékenységéről, mert az iskolákban sincs megszervezve a társadalmi-politikai élet.

Néhány következő kérdés segítségével arról igyekeztünk meggyőződni, hogy a tanulók milyen mértékben képesek verbális nézeteiket konkrét magatartásukkal is igazolni. A kérdésre, hogy elvállalnának-e valamilyen megbízatást a társadalmi-politikai szervezetekben, a tanulók 30%-a igenlően, 57%-a tagadóan nyilatkozott, 13%-a pedig megkerülte a válaszadást. Megállapíthatjuk tehát, hogy a tanulók körében viszonylag gyakoriak a különféle előítéletek a „társadalmi-politikai szervezetek funkcionáriusaival” szemben. Amikor azonban a kérdést egyenesen úgy fogalmaztuk meg, hogy milyen mértékben képesek tevékenyen részt venni valamely politikai akcióban, amely a társadalmi problémák megoldására irányul, az igenlő válaszok aránya 49%-ra emelkedett, a negatív válaszoké pedig 45,8%-ra csökkent, míg a válaszadás elkerülése úgyszólván megszűnt, illetve a statisztikai tűréshatáron belüli 5,1%-ra esett vissza. Szerintünk tehát arról van szó, hogy mennél konkrétabb a tanulók társadalmi elkötelezettségének kérdése, annál nagyobb a részvételi készség a politikai tevékenységben. Márpedig a tanulóknak ezt a tettekkészségét mindenképpen be kellene építeni a munkásifjúság eszmei nevelésének és képzésének folyamatába, de célkitűzéseibe is.

A tanulók társadalmi-politikai tettekkészsége nem maradhat meg a formális állásfoglalás szintjén, sem olyan szokványos funkcióban, ami a gyámokodás légkörére és a társadalmi

ténykedés formáinak és tartalmának általános válságára emlékeztet, hanem olyan formát és tartalmat kell adni a tanulók társadalmi és politikai ténykedésének az öngazgatásban, az ifjúsági szervezetben és a többi ritkán gyakorolt oktatáson kívüli tevékenységben, amilyen ma együtt születik meg és hal ki egy-egy előadó vagy iskolaigazgató lelkes akarásával. Bármennyire is elkerülhetetlen ma az iskolák különleges eszmei válságáról szólni, véleményünk szerint mégis sokkal kifejezettebb az a válság, ami a tanulók és az iskolai KSZ alapszervezetek rendszeres és szervezett eszmei társadalmi-politikai ténykedése programjának konkretizálásában és megvalósításában észlelhető. És végül tekintsük át a válaszokat a véleménykutatás legfőbb kérdésére: „Akarsz-e tagja lenni a Kommunista Szövetségnek?”

3. táblázat

%-ban

	Osztályok			T e r ü l e t						
	I.	I.	III.	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
a) igen — akarok	36,6	36,4	33,6	29,2	29,8	29,8	53,0	50,1	31,3	36,5
b) még nem akarok	19,6	20,6	17,9	19,5	33,6	19,2	12,8	17,3	18,1	19,6
c) már tagja vagyok	1,6	2,4	7,1	3,8	5,5	4,0	5,0	1,9	1,4	3,2
d) nem akarok	37,4	38,1	37,0	45,0	30,6	35,1	29,2	30,4	47,9	37,6
— válasz nélkül	2,8	2,5	4,4	2,5	0,5	11,9	—	0,3	1,3	3,1

Tény, hogy a szakmunkásképző iskolák tanulói közül minden harmadik TAGJA AKAR LENNI A KOMMUNISTA SZÖVETSEGNEK, továbbá hogy a harmadik osztályosok közül (csak) minden TIZENNEGYEDIK máris tagja a pártnak. Ez azt mutatja, hogy a tanulók, ha még nem is egészen kielégítő mértékben, készek egyéni magatartásukkal is igazolni kifejtett pozitív eszmei álláspontjaikat.

A Kommunista Szövetség szervezetein és az oktató intézményeken múlik együttes feleletet találni arra a kérdésre, hogy „MIT KELL TENNI”, ha ezt a jelentős tettekre szívet a KSZ programjának megvalósítására is fel akarjuk használni és eszmeileg érett nézeteket akarunk kialakítani a munkásifjúság körében.

Végül meg kell említenünk, hogy az utóbbi kérdésre adott válaszok korosztályok szerinti megoszlásában nem tapasztalhatunk statisztikailag jelentős eltéréseket, míg ezzel szemben statisztikailag abszolút jelentősnek⁷ kell tekintetünk azokat az eltéréseket, amelyek szerint a rijekai és a karlovaci-sisaki területen a szakmunkásképző iskolák minden második tanulója, a zágrábi, spliti, varaždini és eszéki iskolákban pedig csupán minden harmadik tanuló kíván tagja lenni a Kommunista Szövetségnek.

Ez az adat, kiváltképpen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a rijekai és a karlovaci-sisaki szakképesítő iskolák diákjai már az előbbieken felvetett egyéb társadalmi kérdésekben is túlnyomórészt pozitív álláspontot, irányvételt és szemléletet képviseltek, és azt a tényt is szem előtt tartva, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb színvonalon levő területekről van szó (lásd az idevágó táblázatokat), minden kétséget kizáróan e vidékek rendkívül kedvező társadalmi-politikai légkörét igazolja, azt tanúsítja, hogy a jövőbeli ifjú szakmunkások itt helyesen értelmezik a társadalomelmélet legfontosabb és legidősebb kérdéseit, jól viszonyulnak az öngazgatású szocialista társadalom gyakorlatához.

X.

A NEMZETEK ÉS A NEMZETISÉGEK KÖZÖTTI VISZONYOKRÓL VALLOTT NÉZETEK

Amikor a fiatal szakmunkások eszmei-politikai irányvételéről, nézeteiről és álláspontjairól van szó, feltétlenül meg kell azt is vizsgálni, hogy miképpen viszonyulnak a nemzetiségi kérdésekhez. Ezt a kérdéskört többféle szempontból vettük vizsgálat alá: a) hogyan értékeli a fiatalok a jelenlegi nemzetiségi viszonyokat az országban, b) milyen az ifjú nemzedék nevelése ilyen szempontból, és c) milyen a megkérdezettek egyéni nemzeti érzülete. Mint-hogy a véleménykutatást 1972 májusában bonyolítottuk le, tehát abban az időszakban, amelyet egyrészt egy szerteágazó és hosszantartó nacionalista kampány, majd pedig más-

részt a Kommunista Szövetségnek e kampány hordozóival való közvetlen leszámolása előzött meg, jogosan feltételezhetjük, hogy ez a társadalmi-politikai légkör (kiváltképpen a tömegtájékoztató eszközök hatása alatt) megfelelő visszhangot váltott ki a fiatal szakképzett munkások körében, s elősegítette nézeteik polarizálódását.

Első kérdésünk e témára vonatkozóan így hangzott: „Mi a véleményed a nemzetek egyenrangúságáról hazánkban?”

1. táblázat %-ban

	Osztályok			Össz.
	I.	II.	III.	
a) hazánkban már megvalósult a nemzetek teljes egyenrangúsága	18,7	22,1	21,5	20,6
b) elvileg az egyenrangúság már megoldódott, de vannak még rendezetlen kérdések is	29,6	29,9	34,1	30,6
c) a nemzeti egyenrangúság megoldatlansága számos problémának képezi alapját társadalmunkban	33,1	33,1	31,0	32,7
d) nem tudok mit felelni	13,6	12,5	8,6	12,2
– válasz nélkül	5,0	2,4	4,8	3,9

A válaszok azt igazolják, hogy minden második tanuló pozitívan értékeli népeink egyenrangúságát Jugoszláviában, de ugyanakkor elég sok (32,7%) azoknak a tanulóknak a száma is, akik minden egyenlőtlenség kiindulópontjául a nemzetiségi viszonyokra helyezik a hangsúlyt. Számunkra különleges jelentősége van annak a ténynek, hogy az idősebb korosztály körében, párhuzamosan a tanulók beérésével és szocializálódásával némileg csökken azoknak a száma, akik kritikátlanul átveszik a nacionalista nézeteket családjuk körében vagy a munkahelyükön, azokat a nézeteket tehát, amelyek másfajta társadalmi csatornákon át jutnak el hozzájuk.

Következő kérdésünk így hangzott: „Hogyan tekintetek környezetekben (otthon vagy ahol dolgozol) a nemzeti érzelmek hangsúlyozott megnyilvánulásaira a közelmúltban A válaszok:

6. táblázat %-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varazdín	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Általános volt a vélemény, hogy a nem eléggé világos nemzetiségi viszonyok vezettek el a nemzetiségi érzelmek túlzott hangsúlyozásához	30,7	30,6	22,5	39,7	33,0	36,8	31,3
Általános volt a vélemény, hogy a nemzeti érzelmek megnyilvánulásai túlzottak voltak, s ebből eredően újabb problémák vetődtek fel a nemzetiségi viszonyok terén	40,2	31,0	37,3	40,7	44,4	33,5	39,0
Általános vélemény szerint szükség volt a nemzeti érzelmek hangsúlyozására, mert csak így lehetett kielégíteni az egyes nemzetek sajátos nemzeti érdekeit	18,9	21,4	16,9	14,9	13,1	16,3	17,7
Általános vélemény szerint (valami más . . .)	4,1	7,9	5,6	1,5	3,3	6,8	4,6
– válasz nélkül	6,1	9,1	17,7	3,2	6,2	6,6	7,4

A táblázat adatai szerint a tanulóknak mintegy 39%-a valószínűleg olyan környezetben él, amelyben redőlisán értékeli a helyzetet, a nacionalista törekvések térhódításának okait

és következményeit az elmúlt évekre vonatkozóan. A nemzetiségi kérdésre adott válaszok statisztikai jelentőségét ellenőrizve egyfelől azoknál a tanulóknál, akik olyan környezetben élnek, ahol „általános vélemény szerint szükség volt a nemzeti érzelem hangsúlyozására” ... másfelől pedig a többi tanulóknál, arra a megállapításra jutottunk, hogy a családi környezet jelentősen kihat a szélsőséges nézetek kialakulására a fiatal nemzedék nevelésében a nemzetiségi viszonyok kérdéseit illetően.⁸

Amikor az adott válaszokat aszerint ellenőriztük le, hogy melyik tanulónak a szülei, az apja vagy az anyja tagja a KSZ-nek, arra a következtetésre jutottunk, hogy a munkáscsaládból származó gyermekek, azok a tanulók tehát, akiket szocialista szellemben neveltek, sokkal pozitívabb nézeteket vallanak a nemzetiségi kérdések megoldottságát illetően,⁹ és helyesen vélekednek arról is, hogy szüksége van-e a fiataloknak a nemzetiségi érzelem hangsúlyozására.¹⁰ Meg kell továbbá említenünk, hogy azok a tanulók, akik szerint a nemzeti egyenrangúság kérdése már teljesen és elvszerűen megoldódott hazánkban, sokkal kedvezőbb véleménnyel vannak az öngazgatás erősödéséről is, és megfordítva: azok a tanulók, akik szerint a nemzetiségi kérdés megoldatlansága számos más problémának is alapját képezi társadalmunkban, az öngazgatással szemben is sokkal több fenntartással nyilatkoznak, mert az szerintük „a legtöbb esetben csak üres szólam”. Ez az adat is csupán azt a megállapítást igazolja, hogy a nacionalista szemlélet összeférhetetlen az öngazgatási rendszerrel.

A területi megoszlás tekintetében¹¹ és az iskolai nevelőmunka hatását illetően¹² semmilyen jelentőséget nem tudtunk kimutatni a tanulók nézeteinek kialakulásában a nemzetiségi viszonyok kérdéseiről.

Hogy mi az oka az iskolai nevelőmunka hatástalanságának e tekintetben, az-e, hogy az iskolák is beleestek a nemzeti konfrontáció örvényébe, vagy csak egyszerűen az, hogy a nemzetiségi viszonyok témakörére a hazai iskolákban, az oktatásban nem fordítanak kellő figyelmet, erre a kérdésre mélyrehatóbb vizsgálódás nélkül nehéz lenne választ adni. Az viszont tény, hogy arra a kérdésre: „Miképpen kellene a fiatal nemzedéket nevelni a nemzeti érzelem tekintetében?”, a tanulóknak nem kevesebb mint 16,2%-a „nem tudott mit felelni a kérdésre”, ami számottevően nagyobb arányú bizonytalanságra utal, mint több más hasonló etikai súlyú kérdés esetében. (Pl. a kérdésre, hogy „akarsz-e tagja lenni a KSZ-nek”, a tanulóknak alig 3,2%-a nem adott választ.) Ez a tény mindenesetre arra figyelmeztet, hogy a szakképesítő iskolák tanulóinak csaknem egyhatoda nagyon alkalmas médiuma lehet a különféle eszmei áramlatoknak, ha nem kerül a KSZ hatása alá.

Fel kell hívni a figyelmet arra az adatra is, amely szerint a megkérdezett tanulók 17%-a olyan környezetben él és dolgozik, amelyet joggal tekinthetünk nacionalistának („általános vélemény szerint szükség volt a nemzeti érzelem hangsúlyozására, mert csak így lehetett érvényre juttatni egyes nemzetek érdekeit”), tehát az iskola hatása annál is inkább jelentős és szükséges, mivel különösen egyes vidékeken e problémák igen kifejezettek, a társadalmi-politikai légkör pedig kedvezőtlen.

Feltettük a következő kérdést is: „Véleményed szerint hogyan kellene nevelni az ifjú nemzedéket nemzeti érzelem tekintetében?” A válaszokat a következőképpen csoportosítottuk:

2. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
Túl kell haladni a nemzeti különbségeket, egységes jugoszláv nemzet kialakítására törekedve, melyben mindenki megtarthatja saját nemzeti érzületét is	34,6	19,8	36,6	45,3	33,5	31,5	34,1
Fejleszteni kell azt az érzületet, hogy mindannyian Jugoszlávia öngazgatású szocialista közösségéhez tartozunk	33,1	26,6	31,3	20,9	36,7	30,3	32,0
Fejleszteni kell a nemzeti hovatartozás érzületét, mert az döntő eleme a történelmi és kulturális hagyományoknak	14,1	15,9	11,6	13,4	9,1	23,5	14,5
Nem tudok mit felelni	17,2	21,3	11,6	20,4	20,0	13,1	16,8
— Válasz nélkül	1,0	16,4	8,9	—	0,7	1,3	2,6

Számunkra mindenképpen különösen érdekes, hogy megállapítsuk: az elmúlt időszakban kialakult társadalmi, politikai és kulturális légkör hogyan és milyen mértékben hatott ki a szakmunkásképző iskolák tanulóinak nézeteire az ifjú nemzedék nevelése szempontjából. Ha figyelembe vesszük egy korábbi, 1969-ben végrehajtott kutatás eredményeit (egy akkori szerzőcsoport azt tanulmányozta, hogy milyen eszmei-politikai irányzatok érvényesülnek az ifjúság és az egyetemisták körében), akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a *fiatal szakmunkások nézetei nem módosultak lényegesen*. Akkor ugyanis a tanulók 13,4%-a szorgalmazta mindenekelőtt a nemzeti hovatartozás érzületének fejlesztését (a mostani 14,5%-kal szemben), 39,5%-a pedig a nemzeti érzelem és a jugoszláv közösséghez való ragaszkodás összeegyeztetése mellett szállt síkra (az 1972. évi 32,0%-kal szemben). Jelentősebb változás csupán abban a struktúrában észlelhető, amelyben az a vélemény uralkodik, hogy „túl kell haladni a nemzeti különbségeket, s egységes jugoszláv nemzet kialakítására kell törekedni”. Az ilyen nézetek aránya ugyanis az 1969. évi 47,1%-ról 1972-ben 34,1%-ra csökkent.

Végül a kérdéseknek ebben a csoportjában érdekelt bennünket a tanulóknak az a véleménye is, hogy miképpen tekintenek a társadalmi mozgásra a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus erősödése vagy gyöngülése szempontjából. Az ide vonatkozó válaszok különösen akkor érdekesek, ha összevetjük őket egy korábbi kutatás eredményeivel, melyekhez az 1958. évi szövetségi munkaakción jutottak el egy hasonló vizsgálódás során.

A kérdés így hangzott: „Véleményed szerint a nacionalista-egoista megnyilvánulások a jövőben erősödni vagy gyöngülni fognak?” A tanulók és a munkaakció résztvevői a következő válaszokat adták:

	Zágráb	Varazdín	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen 1972.	A munkaakció résztvevői 1958-ban
Nagyon gyöngülni fog	16	16	17	17	20	21	17	16
Gyöngülni fog	33	28	30	41	42	29	33	59
Nem változik	23	16	20	22	16	22	21	9
Erősödni fog	22	33	24	18	19	19	21	14
Nagyon erősödni fog	6	7	9	2	3	9	8	2

Az adatok összehasonlítása mindenekelőtt azt mutatja, hogy amíg 1958-ban a munkaakció résztvevőinek háromnegyed része meg volt győződve a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus gyöngüléséről, addig a szakmunkásképző iskolák fiataljai csak felerészben vallják ezt a nézetet. Területi megoszlás szerint jelentősen kedvezőbb a helyzet a rijekai és karlovacsisaki iskolákban, míg a varaždini környezetben kifejezetten „negatív előjelű az átlagtol való eltérés.

Noha a fenti adatok nem utalnak arra, hogy túlsúlyba kerültek a negatív véleményezések a társadalom további mozgásáról a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus tekintetében, az optimisztikus értékelések arányának 25%-os csökkenése alig több mint egy évtized leforgása alatt, véleményünk szerint mégis túlságosan nagy ár társadalmunk számára azért a viszonylag rövid időszakért, amelyben teljesen eltorzultak a továbbfejlődési irányelvek, s amelyben rendkívül keveset tettünk a nemzetiségi viszonyok ápolásáért népeink körében.

Az optimizmus azonban kétségkívül most is jelen van a fiatal nemzedékben, hiszen minden második tanuló véleménye szerint a jövőben már nem kell félnünk a nacionalizmus és a nacionalista egoizmus terhétől. Ez a véleményük, mert saját körükben nyilván már ma sem találkoznak nacionalista megnyilvánulásokkal. Ha teljességükben akarjuk meghatározni a nemzeti érzelem megnyilvánulásaival szembeni nézeteket, akkor az általános véleményeket egyéni szintre kell levezetnünk. Ha ebbe azután nemcsak a verbális álláspontok, hanem a tevőleges magatartás elemeit is sikerül beépítenünk, akkor viszonylag hű képet alkothatunk magunknak arról, hogy mennyire készek a megkérdoztetek ténylegesen is kifejezésre juttatni saját nemzeti érzelmüket. Ezért tettük fel a következő kérdést: „Véleményed szerint a hozzád hasonló fiatalok többé vagy kevésbé tartják-e fontosnak saját nemzetiségük kinyilvánítását?”

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Szerintem a fiatalok többsége jugoszláv nemzetiségűnek tartja magát, mert...	36,7	25,7	46,5	45,4	50,1	37,3	39,0
Szerintem a fiatalok is érzékenyek nemzeti hovatartozásukra, mert...	18,9	17,3	16,7	14,4	11,4	19,8	17,7
Szerintem szükséges hangsúlyozni a nemzeti hovatartozást, mert...	7,2	11,2	5,8	4,6	4,4	13,7	7,3
Erre a kérdésre nem tudok mit válaszolni	29,3	32,2	15,4	33,0	29,2	24,0	27,6
– Válasz nélkül	7,9	13,6	15,6	2,6	4,9	5,2	8,0

A kapott adatokat semmiképpen sem tolmácsolhatjuk úgy, mint valamely unitarista meggyőződés kifejeződését, hiszen a tényleges unitarizmus teljesen idegen kategória a fiatalok számára. Az unitarizmus megköveteli a nemzeti érzelem háttérbe szorítását, míg a fiatalok egyszerűen mellékesnek tartják a nemzeti érzelem kinyilvánítását. A munkaakció résztvevői által adott kiegészítő magyarázatok elemzése teljesen indokoltá teszi ezt az értelmezést.

A szakképesítő iskolák tanulóinak 31%-a, akik a „fiatalok jugoszláv-sága” mellett foglaltak állást, a következő értelmezési csoportokba sorolható magyarázatokat fűzték álláspontjukhoz:

a) személyes igazolása annak, hogy minden népünk egyenlő és egyenrangú („mert mindannyian egyenlők és egyenrangúak vagyunk stb.”)	42%
b) az emancipáltság és humanizmus kifejezése („mert nincsenek előítéleteink; nem fontos, milyen nemzetiségű vagy, fontos, hogy barát légy stb.”)	31%
c) lázadás a sovinizmus ellen („mert egyre jobban terjed a sovinizmus, de nem a fiatalok, hanem az idősebbek körében stb.”)	25%
d) a nemzetiségi problémák „optimális” megoldásának helyeslése („mert létezik többfajta meghatározatlan nemzetiség, tehát jobb, ha csak „jugoszlávok” vagyunk stb.”)	2%
Összesen	100%

Jellegetes tünet, hogy a tanulóknak csupán 2%-a fűz „politikai természetű” magyarázatot álláspontjához, míg a többiek számára a „jugoszláv-ság” kinyilvánítása azt jelenti, hogy érzelmileg helyeslik minden népünk egyenlőségét és egyenrangúságát (ami a magyarázatok jelentéstani tartalma szerint csaknem minden második tanulónál megfigyelhető), s ezzel saját emancipáltságukat igazolják, ami részint az etnikai különbségek túlhaladását feltételezi, részint pedig a nacionalista-egoista irányzatok és áramlatok ellenhatásaként jött létre.

A munkaakción részt vett fiataloknak szintén választ kellett adniuk arra, hogy „véleményük szerint a fiatalok körében szintén érzékeny kérdés-e a nemzetiségi hovatartozás kérdése”. A válaszok két egyenlő csoportba oszthatók:

- a) a fiatalok egy nemzethez kívánnak tartozni,
- b) a fiatalok elfogadják az idősebbek nézeteit.

Ha a kérdésre adott válaszokat korosztályok szerint vesszük elemzés alá, kiderül, hogy az első osztályosokhoz viszonyítva (33,7%) a harmadik osztályban jóval több (44,6%) azoknak a száma, akik szerint „a fiatalok többsége jugoszláv nemzetiségűnek tartja magát”. Hogy erre milyen mértékben hatott ki az iskola, illetve hogy ez milyen arányban következménye a szociális beérésnek, azt nehéz lenne egyetlen statisztikai paraméter alapján megállapítani. Az iskola hatása igen valószínű tényező, noha ennek a feltételezésnek eléggé ellent-

mond az a tény, hogy a „nemzetiségi viszonyok megoldottságára” vonatkozó nézetek tekintetében nem tudunk statisztikai jelentőséget kimutatni az iskola hatásáról, amit az oktatás folyamatával és az ismeretek terjesztésével kellene biztosítani. Ezért nem túlságosan valószínű a feltételezés, hogy egy ilyen „vetületi” álláspont kinyilvánítása terén az iskola hatása ekkora jelentőségű lenne.

Mínthogy az előző kérdést intézményes szinten fejtettük ki, és az egyénileg kifejezetten nézetekből a tanulók általános véleményére próbáltunk következtetni — anélkül, hogy a tanulóktól azonosulást követeltünk volna, fel kellett tennünk egy olyan kérdést is, amely felszínre hozhatta az egyének személyes álláspontját a nemzetiségi problémák tekintetében. Mínthogy célunknak megfelelően a tanulóknak azt a struktúráját próbáltuk különválasztani, amelyre a nemzetiségi kérdés esetleg olyan hatást gyakorol az egyén szociális expanziójának meghatározott formáiban, hogy irányt szab vagy korlátot von annak társadalmi kifejezőmódjára, ezért a következő kérdés mellett döntöttünk:

Amikor társakat vagy barátokat választasz magadnak, tekintettel vagy-e nemzeti hovatartozásukra?⁶⁶

4. táblázat

%-ban

	T e r ü l e t						Összesen
	Zágráb	Varazdin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	
Ezt soha semmikor nem veszem figyelembe	58,6	47,9	60,0	72,5	70,1	52,0	59,0
Talán elgondolkoznék ezen, de a nemzeti hovatartozás soha nem hatna rám döntően barátaim megválasztásakor	21,0	16,4	15,0	9,4	14,6	22,0	19,2
Minden nemzet körében az emberek sajátos tulajdonságokkal, szokásokkal, hagyományokkal rendelkeznek, márpedig könnyebben kötnek barátságot azok, akiknek hasonlóak a tulajdonságaik, a szokásaik és a hagyományaik	13,4	3,9	10,5	10,1	8,8	13,7	12,3
Nem tudok mit felelni	5,7	14,1	5,5	8,0	6,1	11,3	7,0
– Válasz nélkül	1,3	12,7	9,0	–	0,4	1,0	2,5

Ez alkalommal is megbízható adatok igazolják, hogy a tanulók összlétszámának több mint kétharmada (Rijeka területén 85%-a) számára a nemzeti hovatartozás kérdése egyáltalán nem jelent korlátozó tényezőt társadalmi magatartásukban és megnyilvánulásaikban, tehát az ifjúságnak ebben a körében a nacionalista-soviniszta ideológiának nincs reális érvényesülési lehetősége.

A válaszok fennmaradt része azok között oszlik meg, akik valószínűleg egyértelműen nacionalista nézeteket vallanak, s akik számára a nemzeti hovatartozás elhatároló tényezőt jelent magatartásukban az emberek egymásközötti viszonyai terén, valamint azok között, akik nem tudtak vagy nem akartak véleményt mondani.

XI.

VÉLEMÉNYEK A VALLÁSRÓL

Abból a tényből kiindulva, hogy a marxizmusnak az *ember* képezi a központi problémáját, valamint az ember felszabadítása a természeti és társadalmi erők alól, továbbá hogy a vallás nem más mint „elidegenített emberi öntudat”, amely „nem tudatunkat, hanem elidegenített öntudatunkat igazolja”, valamint hogy a vallás az emberi hatalom és képesség vetületét képezi, az emberi tulajdonságok átvitelét jelenti a vallásos tudat által teremtett imagináris lényekre — mindezt figyelembe véve feltétlenül érdekelhet bennünket a kérdés, hogy milyen mértékben van jelen ez az eszmei komponens a mai munkásifjúság arculatában.

Mint hogy a vallás három alapelem egységét képezi: 1) a hit rendszeréből, 2) a legkülönbözőbb érzések komplexumából és 3) a szertartások összességéből áll, a tanulóknak két kérdést tettünk fel erre a témára azzal a törekvéssel, hogy különbséget tudjunk tenni a vallásosságra, a hitre és a hagyományokra vonatkozó nézetek között.

Első kérdésünk: „Véleményed szerint szüksége van-e a mai embernek vallásra?” A válaszok csoportosítása:

1. táblázat %-ban

	Osztályok			T e r ü l e t						
	I.	II.	III.	Zágráb	Varaždin	Eszék	Karlovac	Rijeka	Split	Összesen
Szerintem feltétlenül	10,8	12,6	11,1	10,6	11,7	13,1	12,8	10,2	15,4	11,6
Szerintem igen	43,3	43,6	36,7	43,1	35,0	37,2	32,5	46,1	45,1	42,1
Szerintem nincs szüksége	30,6	30,8	35,6	34,5	31,8	29,1	34,5	28,5	22,0	31,7
Szerintem káros	11,3	10,2	13,3	9,9	7,0	12,1	20,2	12,4	14,0	11,3
– Válasz nélkül	4,0	2,8	3,3	1,9	14,5	8,5	–	2,8	3,5	3,3

Mint láthatjuk, a szakmunkásképző iskolák tanulóinak valamivel több mint a fele igenlő nézeteket vall, fejez ki vagy közvetít a vallásról, mint a mai ember egyéni szükségletéről. Hogy ez az adat nem csupán az intézményesített vallási nézeteket tükrözi, hanem arra utal, hogy a fiatal szakmunkások nemzedékében csakugyan eléggé elterjedt a valláshoz való ragaszkodás és a konfesszionális irányvétel a fiatalok szociális magatartásában, azt egy további tény is igazolja, amely szerint a tanulóknak mintegy 45%-a kijelentette: „hiszek...” Társadalmi szempontból ez az adat több mint aggasztó, hiszen a legközvetlenebb módon igazolja a marxista materialista világnézet abszolút hiányát a tanulók tekintélyes részének nevelésében és oktatásában. Hogy milyenek a fiatalok nézetei a vallásosságról és a hitvallás megnyilvánulásairól, azt a következő kérdésünkre adott válaszokból láthatjuk: „Környezetedből kit melyik csoportba sorolnál az alábbiak közül a valláshoz való viszonyulásuk alapján?”

2. táblázat %-ban

	Szüleid	Barátaid	Önmagad
a) hisznek és vannak hitszokásaik	28,7	17,1	17,3
b) hisznek, de kevés hitszokásuk van	20,1	17,0	17,1
c) hisznek, de nincsenek hitszokásaik	16,1	13,7	11,2
d) nem hisznek, de vannak hitszokásaik	8,3	12,2	9,2
e) nem hisznek, és nincsenek hitszokásaik	13,5	18,2	17,7
f) határozottan vallásellenesek	6,2	7,5	14,3

(Az összeg nem ad 100-at, mert az adatok az összlétszámhoz viszonyítottak)

Jóllehet a fenti adatok szerint a fiatalok, önmaguk megítélése szerint, szüleiknél jóval kevesebben nyilvánítják ki vallásosságukat hitszokásaik gyakorlásával, a már említett tény mégis fennáll, amely szerint a munkásképző iskolák tanulóinak 45%-a kifejezetten konfesszionális nézeteket vall. Minden tizedik tanuló vallási hipokratának számít (nem hisz, de azért vannak hitszokásai), és csak minden harmadik ellenzi a vallásosságot. Statisztikai ellenőrzéssel megállapítottuk, hogy a családi környezetnek jelentős hatása van az ateista nézetek kialakítására, míg az oktatóintézetek befolyása egészen jelentéktelen (az iskoláztatás három éve alatt a konfesszionális nézetek aránya csupán 4,9%-kal csökken).

Következésképpen tartva magát a marxista materialista világnézethez, a JKSZ Programja megállapítja: „a marxista világnézet és eszme alapját képezi minden kommunista gyakorlati ténykedésének, s ez semmiféle vallási meggyőződéssel nem egyeztethető össze”. Joggal vethetjük fel tehát a kérdést, hogy miképpen és mennyiben teljesíti az iskola a maga nevelési és oktatási feladatát, hamár *a tanulók nézetei a vallásról, iskoláztatásuk három éve alatt ténylegesen nem változnak?!*

Ismereteink tudatában, melyek szerint semmiféle eltiltási módszerekkel, sem a világ leegyszerűsített magyarázásával nem irthatjuk ki a vallás elemeit a fiatalok tudatából, mindenképpen hangsúlyozni kívánjuk, hogy a marxista világnézet, és vele összefüggésben az ateizmus terjedése nem lehet feltétlen következménye az egyház kiszorításának az iskolából, sőt annak sem, ha a vallást egyéni ügyé szorítjuk vissza. A nem kielégítő figyelem, amit az iskola tanúsít a vallással és a vallásos tudattal szemben, csupán egyik mutatója az iskolák és a pedagógusok nevelésügyi válságának, annak a rutinszerű feladatvégzésnek, amely nem vet számot azzal az igazsággal, hogy a vallás sokdimenziójú jelenség, tehát rendkívül aktív magatartást kell tanúsítani vele szemben.

Aktívnak kell lenni mindenekelőtt a fokozatosság, a rendszeresség és a következetesség pedagógiai-didaktikus elvek tiszteletben tartásával a tudományos világnézet kialakításában, s a nevelőknek ugyanakkor folyamatos hatást kell kifejteniük ismeretterjesztési, szociális és pszichológiai téren is. A tanítás, ha jelentős eleme is, de mindenesetre csak egyik összetevője az ifjú személyiségek kialakításának. Az igazi eredményeket csak a teljes nevelési-oktatási folyamattal biztosíthatjuk az iskolákban.

ÖSSZEFOGLALÁS

Véleményünk szerint az összegyűjtött adatok alapján az alábbi következtetésekre juthatunk, összhangban a felvetett kérdéskörrel:

1) Az ifjúságnak ez a része teljes egészében helyesli az öngazgatású szocialista irányvételt, abszolút értelemben kitart mellette, s ugyanakkor *erőteljesen bírálja* mindazokat a jelenségeket, amelyek gyakorlati eltérést jelentenek az elfogadott elvekhez és az öngazgatás elméletéhez viszonyítva, kifejezetten bírálja azokat a szociális különbségeket, amelyek nincsenek összefüggésben a munkaeredményekkel.

Megállapítható továbbá az is, hogy — habár rendkívül kritikusan szemlélik a Kommunista Szövetség mindennapi ténykedését (tétlenségét) — a tanulók egészen másként vélekednek, amikor arról van szó, hogy milyen fontos szerepet tölt be a KSZ társadalmunk fejlesztésében. Összességükben tekintve, a szakmunkásképző iskolák minden harmadik tanulója, egyes területeken pedig minden második ifjúságunk készen áll arra, hogy a maga pozitív verbális eszmei álláspontját és meggyőződését (habár az politikailag még nem tekinthető egészen érettnek) egyéni magatartásával is igazolja — azzal a készséggel, hogy tagjává váljon a Kommunista Szövetségnek.

2) Bebizonyosodott, hogy az oktatási intézmények és a tanuló fiatalok a nacionalista ideológia erőteljes expanziójának voltak kitéve abban az időszakban, amikor az eszmék megválogatása és a szocialista viszonyoktól idegen irányzatok elvetése helyett egyre inkább előtérbe kerültek az antiszocialista és öngazgatásellenes nézetek, vélemények és álláspontok — ennek nyomán a fiatalok gondolkodásában még mindig jelentős helyet foglalnak el azok a magyarázatok, feltételezések, okok és sugalmazások, amelyeket a nacionalista irányvételű eszmei áramlat vett igénybe a Horvát Kommunista Szövetségben és a társadalomban. A vélemények és meggyőződések területén azonban nem alakultak ki jelentősebb mértékben nacionalista álláspontok az ifjúságnak ebben a részében (összehasonlítás az 1969. évből származó adatokkal), s még inkább kedvezőek a személyes vélemények és meggyőződések a nemzeti viszonyok kérdéseit illetően.

Mégis feltétlenül fel kell figyelnünk azoknak a tanulóknak a nagy számára (27%), akiknek nincs kialakult álláspontjuk és véleményük ebben a kérdésben, valamint arra a tényre is, hogy csaknem minden ötödik tanuló olyan környezetben él (a családban vagy a munkahelyén), ahol általános vélemény szerint igenis szükség volt a nemzeti érzelmek hangúlyozott kinyilvánítására, mert szerintük csak így biztosítható saját nemzeti érdekeik kielégítése, minden harmadik tanuló pedig olyan értelemben fejt ki környezetének véleményét, hogy „a nemzeti egyenrangúság megoldatlansága számos problémának képezi alapját társadalmunkban”.

3) Általánosságban azt lehet megállapítani, hogy *az iskola* mint az oktatási program rendszere és mint elsődleges munka- és társadalmi-politikai környezet, amelyben a társa-

dalmi értékek és nézetek tényleges és rendszeres transzmissziója megy végbe (eszmei téren megvalósul a nevelői szerep a vélemények és álláspontok kialakulásában) *nem gyakorol döntő befolyást a tanulókra, tehát az iskola nevelői szerepe a mai munkásifjúság eszmei arculatának kialakításában semmiképpen sem mondható kielégítőnek.*

MEGJEGYZÉSEK

- ¹ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűségi szinten $\chi^2=48,174$, melynek szabadságfoka 8
- ² Statisztikai jelentőség a 0,05-ös valószínűségi szinten $\chi^2=27,356$, melynek szabadságfoka 16
- ³ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűségi szinten $\chi^2=66,971$, melynek szabadságfoka 6
- ⁴ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűségi szinten $\chi^2=40,418$, t szabadságfok mellett
- ⁵ Nincs statisztikai jelentősége, $\chi^2=6,238$, szabadságfok 6
- ⁶ Nincs elegendő statisztikai jelentősége, $\chi^2=7,301$, szabadságfoka 6
- ⁷ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűségi szinten $\chi^2=143,151$, melynek szabadságfoka 15
- ⁸ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűségi szinten $\chi^2=20,190$, melynek szabadságfoka 6
- ⁹ Statisztikai jelentőség a 0,05-ös valószínűségi szinten, $\chi^2=12,692$, melynek szabadságfoka 6
- ¹⁰ Statisztikai jelentőség a 0,01-es valószínűségi szinten, $\chi^2=24,114$, melynek szabadságfoka 6
- ¹¹ Nincs statisztikai jelentősége, $\chi^2=8,024$, szabadságfoka 6
- ¹² Nincs statisztikailag jelentős különbség, $\chi^2=7,912$, szabadságfok 6

„Naše teme”, 1972. szeptember, 9. szám